

ΕΝΘΕΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΜΕ ΘΕΜΑ

ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ. ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΣΕ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗ

Με αφορμή τη λήξη του «Προγράμματος δια βίου εκπαίδευσης Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων της Θράκης σε θέματα θρησκευτικών, θρησκευτικής ετερότητας και διαπολιτισμικής θρησκευτικής αγωγής»

Το «Πρόγραμμα δια βίου εκπαίδευσης Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων της Θράκης» αξιολογούν εκ των συνέδρων οι:

- Σταύρος Γιαγκάζογλου
- Χρυσόστομος Σταμούλης
- Νίκη Παπαγεωργίου
- Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης
- Άγγελος Βαλλιανάτος
- Τζικάντ Χαλήλ
- Αγγελική Ζιάκα

οι επιμορφούμενοι & οι σύνεδροι

- Δήμητρα Παρθένου
- Ελένη Ντόσκα
- Νίκος Κοσμίδης
- Τζεμαλή Εφέντη
- Οσμάν Τσαούς Φικρί
- Γιώργος Σαπουντζής και Μολλά Ιρφάν

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ
της Θράκης

Για το Ένθετο Αφιέρωμα
εργάστηκαν οι:
Νατάσσα Βαφειάδου
Νίκος Μαλαμάς,
Κ.Μ., Τ.Κ.-Β.

Επιμέλεια Ενθέτου:
Τζένη Κατσαρή-Βαφειάδη

Αναμνηστική Φωτογραφία του Διεθνούς Συνεδρίου στο ΙΜΑΡΕΤ της Καβάλας

Το «Πρόγραμμα δια βίου εκπαίδευσης Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων της Θράκης σε θέματα θρησκευτικών, θρησκευτικής ετερότητας και διαπολιτισμικής θρησκευτικής αγωγής», με επιστημονικά υπεύθυνα την κ. Αγγελική Ζιάκα, επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του ΑΠΘ, που υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του «Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευση και δια βίου μάθηση του Υπουργείου Παιδείας», μετά από ενάμιση χρόνο συστηματικών και επίμονων κύκλων εκπαιδευτικών επιμορφώσεων, ολοκληρώθηκε το Σαββατοκύριακο, 10-11/10, στην Καβάλα με τη διοργάνωση του Διεθνούς Συνεδρίου με τίτλο «Διαπολιτισμική Θρησκευτική Εκπαίδευση και Ισλαμικές Σπουδές- Προκλήσεις και Προοπτικές σε Ελλάδα και Ευρώπη».

στο πλαίσιο του οποίου, παρουσία του συνόλου σχεδόν των επιμορφωτών-μελών ΔΕΠ των Τμημάτων Θεολογίας του ΑΠΘ κυρίως, αλλά και κάποιων μελών ΔΕΠ εκ του ΕΚΠΑ, και των επιμορφωμένων, θεολόγων, χριστιανών και μουσουλμάνων που εργάζονται στο δημόσιο σχολείο, αλλά και ιεροδιδασκάλων του Ισλάμ, κατατέθηκαν τα συμπεράσματα και αξιολογήθηκαν οι δράσεις του Προγράμματος, και όχι μόνον, αφού αντικείμενο του Συνεδρίου ήταν το μέλλον της Διαπολιτισμικής Θρησκευτικής Εκπαίδευσης και οι Ισλαμικές Σπουδές τόσο στη χώρα μας όσο και στην Ευρώπη.

Έχοντας παρακολουθήσει συστηματικά την εξέλιξη του «Προγράμματος Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων» από την αρχή του, εξαιτίας του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός του, αφού αφορούσε σ' ένα θέμα που καθόλου δεν είχε συζητηθεί στην περιοχή μας παρά μόνον υπήρχε, το ζήτημα δηλαδή της συμβίωσης επί αιώνες, ειρηνικώς τω τρόπω, των δυο θρησκειών του τόπου μας, του χριστιανισμού και του Ισλάμ, και έχοντας την πεποίθηση ότι η εκπαιδευτική ισονομία δεν μπορεί να εξακολουθήσει να παραβιάζεται την ώρα του μαθήματος των θρησκευτικών, εκλάβαμε ως ιδιαίτερα σημαντική την απόπειρα του Υπουργείου Παιδείας να παρέχει και στους μουσουλμάνους μαθητές του δημόσιου σχολείου τη δυνατότητα να είναι στην τάξη τη συγκεκριμένη ώρα και όχι στην αυλή του σχολείου, συζητώντας για ζητήματα τόσο του θρησκευτικού φαινομένου ευρύτερα όσο και της δικής τους θρησκείας ως ιδιαίτερα σημαντική σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο-είναι ζήτημα και ισοπολιτείας-, και όχι μόνον. Αφού ως θρακιώτες είχαμε τη δυνατότητα να εντρυφήσουμε και να μάθουμε κατανοώντας, έστω και σε

αδρές γραμμές, πολλά από τα ζητήματα που άπτονται των θρησκειών που συμβιώνουν στον τόπο μας και μέχρι τώρα αγνοούσαμε.

Στο πλαίσιο αυτό, και επιμένοντας στην αξία των κοινωνικών διαλόγων σε όλα τα επίπεδα της κοινής μας ζωής, του διαλόγου και της αλληλοκατανόησης και στο επίπεδο των θρησκειών που ευρύνει τους ορίζοντές μας προς τον «άλλο» αλλά και μας οδηγεί προς την πραγμάτωση του μέγιστου ανθρωπιστικού ιδανικού της ανεξιθρησκείας, επιμένοντας να μάθουμε όσο το δυνατόν περισσότερα γι' αυτόν τον τομέα της κοινωνικής μας ζωής και, συγχρόνως, θεωρώντας εκπληκτικό στην πραγμάτωσή του και στην αποκαλυπτικότητα του για τις ελλείψεις της κοινής μας ζωής στη Θράκη το Πρόγραμμα του Υπουργείου Παιδείας για τη δυνατότητα αξιοποίησης της ώρας των θρησκευτικών και από τους μουσουλμάνους μαθητές, εκτός από το συνεπτυγμένο, δημοσιευμένο ήδη, ρεπορτάζ για το Διεθνές Συνέδριο της λήξης του «Προγράμματος Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων», επανερχόμεσθε και φιλοξενούμε σήμερα στο Ένθετο Αφιέρωμά μας, όπως και είχαμε υποσχεθεί, το σύνολο των συνομιλιών μας, με τον εκπρόσωπο κατ' αρχάς του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, του Ινστιτούτου-συμβούλου του Υπουργείου Παιδείας, για τον τρόπο που η ελληνική πολιτεία αντιμετωπίζει τη συνέχεια και τη μετεξέλιξη του Προγράμματος και άρα του μαθήματος της διδασκαλίας του Ισλάμ την ώρα των θρησκευτικών στα σχολεία της Θράκης, τους πανεπιστημιακούς «επιμορφωτές» του Προγράμματος, με την ιδιαίτερη συνέντευξη του Προέδρου του Τμήματος Θεολογίας, αλλά και τους επιμορφωμένους και τους συνέδρους με τους οποίους είχαμε τη δυνατότητα να συνομιλήσουμε, με τον επίλογο του όλου εγχειρήματος να παρουσιάζεται, όπως και αρμόζει, από την επιστημονικά υπεύθυνα του Προγράμματος Αγγελική Ζιάκα.

Με την ευχή, οι αφορμές για διάλογο και αλληλοκατανόηση να συνεχίσουν να δίνονται στη θρακική κοινωνία, η οποία αδυνατεί ακόμη, δυστυχώς, να τους παράγει η ίδια, εμμένοντας είναι αλήθεια με εκπληκτικό τρόπο στην αξία της συμβίωσης στην πράξη, έστω και αν αυτή τόσα χρόνια μετά εξακολουθεί να είναι εμπειρικού κυρίως χαρακτήρα... Εντούτοις, βρίθουν σήμερα στην περιοχή μας τόσο οι πανεπιστημιακές σχολές όσο και οι πτυχιούχοι, οι οποίοι, συνεργαζόμενοι, θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στα βέλτιστα... Στο εμπρός...

Το Υπουργείο Παιδείας αξιολογεί

Σταύρος Γιαγκάζογλου

Σύμβουλος του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων,
προϊστάμενος Γραφείου Α του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ)*

«Θέλουμε η ελληνική πολιτεία να αναλάβει σοβαρά
την εκπαίδευση των μουσουλμανοπαίδων
τους το οφείλουμε»

Το Ένθετο Αφιέρωμα αρχίζει από τη συνομιλία μας με τον Σύμβουλο του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων και προϊστάμενο του Γραφείου Α του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής κ. Σταύρο Γιαγκάζογλου -ακολουθούν οι ένδον αξιολογήσεις του Προγράμματος από τους διδάσκοντες επιμορφωτές και επιμορφούμενους- ο οποίος αξιολογεί θετικότερα την υλοποίηση του Προγράμματος και τοποθετεί το ζήτημα του μαθήματος της διδασκαλίας του Ισλάμ στο ελληνικό σχολείο στο ευρύτερο πλαίσιο της θρησκευτικής εκπαίδευσης. Θεωρώντας ως απολύτως αναγκαία τη θρησκευτική εκπαίδευση, διευκρινίζει κατ' αρχάς τους θεματικούς κύκλους που αποσκοπεί να καλύψει το πρόγραμμα σπουδών. Ακολουθώντας, αναφέρεται στους επιδιωκόμενους στόχους της που είναι ο θρησκευτικός γραμματισμός, ως τμήματος της συνολικής παιδείας που επιδιώκει να παρέχει στους νέους το εκπαιδευτικό σύστημα, και οι οποίοι επανακαθορίστηκαν, και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μετά το γεγονός της πτώσης των Διδύμων Πύργων και της συνειδητοποίησης και στην Ευρώπη του δημόσιου χαρακτήρα της θρησκείας. Επιλέγοντας, ο κ. Γιαγκάζογλου - που σημειωτέον παρακολούθησε εν όλω τις εργασίες του Συνεδρίου και εισηγήθηκε το θέμα: «Θρησκευτική ετερότητα και διαπολιτισμική διάσταση της θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα σήμερα» - αναφέρθηκε εκτενώς στην ανάγκη ενός νέου προγράμματος σπουδών για το μάθημα των θρησκευτικών στη Θράκη που θ' αφορά σαφέστατα πλέον και στους μουσουλμανοπαίδες και το οποίο δεν θα είναι μάθημα κατ'ήχησης, «αλλά ένα πλήρες μάθημα θρησκευτικού γραμματισμού», το οποίο προϋποθέτει «νέα ανοικτά προγράμματα σπουδών για το μάθημα του Ισλάμ σε διάλογο με την Ορθοδοξία, ως κεντρική θρησκευτική παράδοση στην Ελλάδα, αλλά και τις άλλες θρησκευτικές παραδόσεις, κατάλληλα βιβλία και σωστά επιμορφωμένους εκπαιδευτικούς» που θα προκύψουν «και από την ίδρυση κατεύθυνσης ισλαμικών σπουδών στη Θεολογική Σχολή ΑΠΘ με πολλά παιδαγωγικά μαθήματα».

«Θα πρέπει ο μαθητής να μάθει και για την ταυτότητα της δικής του κύριας παράδοσης αλλά και για τις άλλες θρησκείες»

Πτθ: Ποια είναι η άποψή σας για την αναγκαι-

ότητα του μαθήματος των θρησκευτικών στο σχολείο;

Σ.Γ: Αυτό το θέμα κατά καιρούς επανέρχεται μέσα από συγκρούσεις, κρίσεις και πολλές φορές τόσο οι υποστηρικτές του όσο και οι αντίθετοι σε αυτό έχουν λανθασμένη αντίληψη. Τα θρησκευτικά είναι αναγκαία να διδάσκονται γιατί συμβάλλουν στο λεγόμενο «θρησκευτικό γραμματισμό» του νέου ανθρώπου, του πολίτη μιας χώρας. Ο θρησκευτικός γραμματισμός είναι ένας τρόπος να μάθει ο μαθητής και αυριανός πολίτης ότι η θρησκεία είναι ένα πανανθρώπινο φαινόμενο με πολλαπλές εκφράσεις, να μάθει για τη δική του θρησκευτική παράδοση, όπως μαθαίνει για τη δική του ιστορία, γιατί η θρησκεία συνδέεται με συγκεκριμένους ανθρώπους και πολιτισμούς, εκφράζει πολιτισμούς και παραδόσεις. Ειδικά δε στην περίπτωση της Ορθόδοξης παράδοσης, θα έλεγε κανείς ότι χρωμάτισε έντονα την ιστορία και τον πολιτισμό μας σε δύσκολες περιόδους, αλλά αφορά και σε όλους τους Έλληνες της διασποράς. Ο σημερινός Ελληνισμός εδώ και αιώνες συγκροτείται παντού στην οικουμένη γύρω από τις ορθόδοξες κοινότητές του. Θα πρέπει, λοιπόν, ο μαθητής να μάθει και για την ταυτότητα της δικής του κύριας παράδοσης αλλά και για τις άλλες θρησκείες. Εκτός από τις μεγάλες χριστιανικές παραδόσεις της Ευρώπης, που είναι κομμάτι του χριστιανισμού, θα πρέπει να μάθει και για τα μεγάλα θρησκευτικά, αυτά δηλαδή με τα οποία συνδεόμαστε ιστορικά, γεωπολιτικά και πολιτισμικά. Αυτά είναι κυρίως ο Ιουδαϊσμός και το Ισλάμ, αλλά και τα μεγάλα θρησκευτικά της Άνω Ανατολής που επηρεάζουν το σύγχρονο τρόπο ζωής και έχουν διεισδύσει στον δυτικό κόσμο.

«Ο θρησκευτικός γραμματισμός στο σχολείο δεν είναι κατ'ήχηση και προπαγάνδα»

Δε νοείται ταυτότητα πολίτη χωρίς να έχει θρησκευτική συγκρότηση. Αυτό σημαίνει ότι ο εγγράμματος άνθρωπος δεν θα είναι ανοχώρωτος στο μέλλον. Θα έχει ξεκλειδώσει με έναν κριτικό και ερμηνευτικό τρόπο τον ρόλο των θρησκειών, τον ρόλο της δικής του ταυτότητας, θρησκευτικής ή μη, τι λένε και πώς συνδέονται οι άλλες θρησκείες. Έτσι θα γίνει ένας πολίτης τόσο της χώρας του όσο του κόσμου. Όπως έχουμε τον γλωσσικό γραμματισμό, τον ιστορικό γραμματισμό, έτσι πρέπει να έχουμε και τον θρησκευτικό. Στη Γαλλία, για

► Ο θρησκευτικός γραμματισμός είναι ένας τρόπος να μάθει ο μαθητής ότι η θρησκεία είναι ένα πανανθρώπινο φαινόμενο με πολλαπλές εκφράσεις

► Αν δεν υπήρχε η περίπτωση των Διδύμων Πύργων η Ευρώπη θα θεωρούσε ακόμη με τη διαφωτιστική λογική της ότι η θρησκεία ανήκει αποκλειστικά στον ιδιωτικό χώρο και δεν δικαιούται να συμμετέχει στον δημόσιο χώρο

παράδειγμα, μετά από έναν αιώνα έλλειψης θρησκευτικού μαθήματος συχνά οι μαθητές δεν μπορούν να τοποθετήσουν τα θρησκευτικά γεγονότα στο ιστορικό και πολιτισμικό τους περιβάλλον. Αυτό κάνει ο θρησκευτικός γραμματισμός. Δεν είναι κατ'ήχηση, δεν είναι θρησκευτική προπαγάνδα. Άλλωστε, αυτό δεν θα μπορούσε να γίνει στον δημόσιο χώρο του σχολείου. Το σχολείο υπάρχει για να μορφώσει, να δώσει στοιχεία γνώσεων, αλλά και πολιτισμού που νοσηματοδοτεί την ταυτότητα και ετερότητα των μαθητών του.

«Σήμερα στον ευρωπαϊκό χώρο το μάθημα των θρησκευτικών έχει προσλάβει μια νέα ώθηση εξαιτίας του "ισλαμικού κινδύνου"»

Σήμερα στον ευρωπαϊκό χώρο το μάθημα των θρησκευτικών έχει προσλάβει μια νέα ώθηση εξαιτίας του λεγόμενου «ισλαμικού κινδύνου». Αν δεν υπήρχε η περίπτωση των Διδύμων Πύργων η Ευρώπη θα θεωρούσε ακόμη με τη διαφωτιστική λογική της ότι η θρησκεία ανήκει αποκλειστικά στον ιδιωτικό και χώρο. Τώρα αυτό διαλύθηκε. Κάτι συμβαίνει, λοιπόν, στην Ευρώπη που φιλοξενεί πάνω από είκοσι εκατομμύρια μουσουλμάνους. Κάτι συμβαίνει σε μια Ευρώπη που γεννά και σε λίγο το Ισλάμ μπορεί να είναι η πρώτη θρησκεία. Γι' αυτό το Συμβούλιο της Ευρώπης και άλλοι διεθνείς οργανισμοί ή ερευνητικά κέντρα φέρνουν ξανά στο προσκήνιο τη θρησκευτική εκπαίδευση στο πλαίσιο του σεβασμού της ετερότητας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με τη μεθοδολογία της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και του κριτικού και ερμηνευτικού διαλόγου, διαμορφώνοντας καινοτόμα εκπαιδευτικά εργαλεία».

«Πρέπει να εκμεταλλευτούν οι κοινωνίες της Θράκης το συγκριτικό πλεονέκτημά τους να γνωρίζουν τον γείτονά τους, να του έχουν εμπιστοσύνη και έτσι να οικοδομηθούν μεγαλύτερα πράγματα»

Πτθ: Το σύνολο της Ευρώπης σήμερα διακατέχεται από ένα συντηρητισμό σε ό,τι αφορά στο διαφορετικό. Θεωρείτε ότι θα υπάρξουν εμπόδια στην κατεύθυνση αυτή στην οποία σκοπεύετε να κινηθείτε; Είναι ο κόσμος της Θράκης έτοιμος να το δεχτεί αυτό;

Σ.Γ: Γίνονται βήματα. Τα πράγματα στη Θράκη έχουν αλλάξει. Πλέον οι μητροπολίτες της Θράκης επισκέπτονται και συνεργάζονται με πνεύμα ειρήνης και καταλλαγής με τους μουφτίδες, γίνονται κοινές εκδόσεις για τα θρησκευτικά μνημεία της περιοχής, επισκέπτονται από κοινού τις υπηρεσίες του κράτους στην Αθήνα. Έχουμε ξεκινήσει, λοιπόν, σε ένα υψηλό επίπεδο συνεργασίας. Το Υπουργείο Παιδείας δια της Γ.Γ. Θρησκευμάτων έχει μια καλή συνεργασία. Πριν δύο χρόνια είχαμε ξεκινήσει μια επιτροπή αναβάθμισης της θρησκευτικής εκπαίδευσης και ξεκινήσαμε από την Ξάνθη και την Κομοτηνή. Προϊόν αυτή της επιτροπής είναι το επιμορφωτικό πρόγραμμα που προέκυψε. Άρα υλοποιείται μια εκπαιδευτική πολιτική, η οποία βοηθά στην άμβλυση των προβλημάτων σε τοπικό και πολιτικό επίπεδο. Επιβάλλεται, όμως, και άλλοι φορείς όπως τοπικοί φορείς, πολιτιστικοί φορείς, τοπική αυτοδιοίκηση, σωματεία, ΜΜΕ να υποστηρίξουν την προσπάθεια αυτή. Τα πράγματα αυτά δεν μπορούν να υλοποιηθούν μόνο με κρατικές πολιτικές, ούτε με έργα ΕΣΠΑ, αν δεν υπάρχει διάθεση και πνεύμα συνεργασίας των ανθρώπων σε τοπικό επίπεδο. Πιστεύω ότι οι τοπικές κοινωνίες πρέπει να εκμεταλλευτούν το συγκριτικό πλεονέκτημά τους να γνωρίζουν τον γείτονά τους, να του έχουν εμπιστοσύνη και έτσι να οικοδομηθούν μεγαλύτερα πράγματα. Όλοι πρέπει να συνεργαστούν. Υπάρχει, άλλωστε, μια νέα πολιτική αντίληψη ότι κράτος δεν είναι μόνο το κράτος, αλλά και οι τοπικές κοινωνίες που το συγκροτούν. Στις τοπικές κοινωνίες πολλοί φορείς και μάλιστα μη κρατικοί έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο και ένας από αυτούς είναι και τα ΜΜΕ.

Προς αυτή την κατεύθυνση εκπονήθηκαν τα νέα προγράμματα σπουδών στα Θρησκευτικά δημοτικού, γυμνασίου και λυκείου. Αυτή η προσέγγιση έχει τρεις κύκλους. Ο πρώτος και βασικότερος είναι η τοπική θρησκευτική παράδοση, ο δεύτερος οι θρησκευτικές παραδόσεις της Ευρώπης και ο τρίτος τα μεγάλα θρησκευτικά του κόσμου. Αυτό είναι το πλαίσιο μιας αναβαθμισμένης θρησκευτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα, η οποία θα ανοίξει το μάθημα των θρησκευτικών στη γνωριμία με τον άλλο.

«Χρειαζόμαστε νέα ανοικτά προγράμματα σπουδών για το μάθημα του Ισλάμ, κατάλληλα βιβλία, κατάλληλους εκπαιδευτικούς»

Πτθ: Σύμφωνα με τα όσα αναφέρατε γίνονται βήματα αναθεώρησης της θρησκευτικής εκπαίδευσης τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα αλλά είναι σε πρώιμο στάδιο. Στην πράξη θα δούμε αποτελέσματα;

Σ.Γ: Ασφαλώς. Κατ' αρχήν γίνονται και νομοθετικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση. Ήδη το ότι έχουμε φτιάξει νέα προγράμματα για το μάθημα των θρησκευτικών στο δημοτικό, στο γυμνάσιο και στο λύκειο, τα οποία είναι έτοιμα να εφαρμοστούν, αυτό δείχνει ότι εμείς έχουμε ετοιμαστεί. Δεύτερον, από την έλλειψη μαθήματος για τους μουσουλμάνους μαθητές της δυτικής Θράκης περνάμε στη δημιουργία της δυνατότητας αυτής και ήδη τα πρώτα βήματα επιμόρφωσης έχουν γίνει πράξη. Αυτό όμως δεν μπορεί να μείνει σε αυτή την εμβρυακή κατάσταση. Πρέπει να πάμε σε προγράμματα σπουδών για τα δημό-

σια σχολεία, όπου οι μουσουλμάνοι μαθητές δεν θα κάνουν κατηχητικό μουσουλμανικό μάθημα. Θα κάνουν κι αυτοί ένα ολοκληρωμένο μάθημα θρησκευτικού γραμματισμού. Κατά κύριο λόγο, δηλαδή, η τοπική θρησκευτική (μουσουλμανική) παράδοση, η χριστιανική και η ιουδαϊκή παράδοση αλλά και οι άλλες θρησκείες. Αυτό το νόημα έχει το μάθημα του Ισλάμ στα δημόσια σχολεία. Το Υπουργείο Παιδείας δεν θέτει νησίδες ισλαμικής κατ'ήχησης στα δημόσια σχολεία. Άρα χρειαζόμαστε νέα ανοικτά προγράμματα σπουδών για το μάθημα των θρησκευτικών που αφορούν στο Ισλάμ, κατάλληλα βιβλία, κατάλληλους και σωστά επιμορφωμένους εκπαιδευτικούς. Εξ ου και η προοπτική ίδρυσης κατεύθυνσης ισλαμικών σπουδών στη Θεολογική Σχολή του ΑΠΘ με πολλά παιδαγωγικά μαθήματα.

«Δε θέλουμε μια μειονότητα η οποία θα κλείνεται στην εσωστρέφειά της, θα είναι ξένο σώμα και θα άγεται και θα φέρεται από άλλα κέντρα»

Η Ελλάδα θα σκεφτεί έτσι σοβαρά τόσο την εκπαίδευση των μουσουλμανοπαίδων γενικότερα όσο και τη θρησκευτική τους εκπαίδευση, και όχι μόνο τη γλωσσική. Είναι ένα φιλόδοξο πρόγραμμα και αργήσαμε δεκαετίες να το υλοποιήσουμε, αλλά εντέλει ξεκινήσαμε. Αυτή η πορεία θέλει ενδυνάμωση και προοπτική. Αυτοί που κρατούν επιφυλακτική στάση γρήγορα θα δουν ότι τα πράγματα δεν είναι όπως φοβούνται. Εκείνοι που είναι κλειστοί σε αυτό το άνοιγμα για ιδε-

ολογικούς λόγους, μάλλον δεν έχουν καταλάβει περί τίνος πρόκειται. Εμείς δε θέλουμε μια μειονότητα, η οποία θα κλείνεται στην εσωστρέφειά της, θα είναι ξένο σώμα και θα άγεται και θα φέρεται από άλλα κέντρα. Θέλουμε την εκπαίδευσή της να την αναλάβει σοβαρά η ελληνική πολιτεία. Της το οφείλουμε. Αν η ελληνική πολιτεία έχει την εποπτεία, τότε οι Μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες θα καταλάβουν ότι η χώρα στην οποία ζουν είναι αυτή η οποία ενδιαφέρεται και υποστηρίζει υπεύθυνα με επιστημονικό και παιδαγωγικό τρόπο την εκπαίδευσή τους.

«Για να καταλάβουν όλοι ότι το πρόγραμμα αυτό δεν κρύβει κινδύνους, δεν τους αφαιρεί κάτι από τη θρησκευτική τους ταυτότητα, αλλά τη δυναμώνει, πρέπει να τους δώσουμε χρόνο»

Πτθ: Επομένως μπορούμε να μιλάμε πλέον για ένα σοβαρό και θετικά προσκείμενο σχεδιασμό για την εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης, παρότι υπάρχουν ακόμα κενά στην εκπαίδευση των ιεροδιδασκάλων και των θεολόγων.

Σ.Γ: Πρώτα απ' όλα υπάρχει ένα γλωσσικό πρόβλημα. Η συνεννόηση είναι πολύ δύσκολη και αυτό γιατί περάσαμε δεκαετίες εσωστρέφειας και γλωσσικής ακοινωνησίας. Πρέπει να εργαστούμε πάνω σε αυτό. Αν σε αυτό το ζήτημα δεν φτάσουμε σε ένα επιθυμητό σημείο, δεν θα μπορούμε να καταλαβανόμαστε. Δεύτερον, το θέμα δεν είναι να κάνουμε ισλαμική κατήχηση, αλλά ένα σοβαρό μάθημα το οποίο θα στέκεται μορφωτικά και θα εξυπηρετεί τους στόχους του δημόσιου σχολείου. Για να το καταλάβουν όλοι ότι αυτό δεν κρύβει κινδύνους, ότι δεν τους αφαιρεί κάτι από τη θρησκευτική τους ταυτότητα, αλλά τη δυναμώνει, πρέπει να τους δώσουμε χρόνο, να συνεργαστούμε, να τους στηρίξουμε και να υπάρχει διάλογος. Αφού γίνει αυτή η πορεία, θα φτάσουν σε τέτοιο επίπεδο ώστε πλέον μελλοντικά από το πανεπιστήμιο και από την κοινότητα των μουσουλμάνων θα προκύπτουν οι ιεροδιδασκαλοί, οι εκπαιδευτικοί ή σχολικοί σύμβουλοι, οι άνθρωποι που θα έχουν κάνει εξειδικευμένες σπουδές και, συνεπώς, θα μπορούν να συμμετέχουν σε εκπόνηση προγραμμάτων σπουδών.

Τα τοπικά ΜΜΕ που διαμεσολαβούν και συχνά διαμορφώνουν τάσεις, νοοτροπίες και συνειδήσεις με κοινωνική διάσταση είναι ανάγκη να υποστηρίξουν αυτή την προσπάθεια. Πρόκειται για την ειρηνική συμβίωση, για τον διάλογο με σύγχρονους όρους και στο σήμερα, κουβαλώντας βέβαια όλο το κοινό παρελθόν, αλλά μεταφράζοντας και μετασχηματίζοντάς το σε δύναμη και θέληση δημιουργικής συμβίωσης για να πάμε μπροστά. Αν αυτό κερδηθεί, θα είναι το μεγάλο πλεονέκτημα της Θράκης σε όλον τον ευρωπαϊκό χώρο.

* Το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.) ιδρύθηκε το 2011 με τον Νόμο 3966 (ΦΕΚ Α' 118/24-05-2011, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει). Είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου και τελεί υπό την εποπτεία του Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Λειτουργεί χάριν του δημοσίου συμφέροντος ως επιτελικός επιστημονικός Φορέας, που υποστηρίζει το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, με κύριο σκοπό την επιστημονική έρευνα και μελέτη θεμάτων, τα οποία αφορούν την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, τη μετάβαση από τη Δευτεροβάθμια στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, καθώς και τη διαρκή και τεχνική υποστήριξη του σχεδιασμού και της εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής στα θέματα αυτά.

Οι επιμορφωτές αξιολογούν

Χρυσόστομος Σταμούλης

Θεολόγος - μουσικός, Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ

«Αν οι θρησκείες αναπτύξουν ουσιαστικά το περιεχόμενο της πίστης τους μπορούν να αποτελέσουν τον συνεκτικό ιστό των σύγχρονων κοινωνιών σε θέματα δημοκρατίας, δικαιωμάτων, ειρήνης, περιβάλλοντος»

Από τα καινοφανή στοιχεία του «Προγράμματος Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων», όπως το παρακολουθήσαμε να εκτυλίσσεται στη Θράκη, ήταν η συνολική σχεδόν συστράτευση των μελών ΔΕΠ του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου, σημαντικός αριθμός των οποίων έδωσε το παρών στις διάφορες φάσεις των επιμορφώσεων, αναλαμβάνοντας τον ρόλο του επιμορφωτή, ανεξαρτήτως ακαδημαϊκής βαθμίδας. Στο πλαίσιο αυτό αρκετοί ήταν οι πρωτόβαθμιοι καθηγητές που δίδαξαν, όπως π.χ η κ. Άννα Κόλτσιου, και όχι μόνον, αφού ρόλο επιμορφωτή ανέλαβαν και ο Κοσμήτορας του Τμήματος Θεολογίας κ. Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, καθηγητής Παλαιάς Διαθήκης, αλλά και ο ίδιος ο πρόεδρος του Τμήματος, ο αναγεννησιακού χαρακτήρα, καθηγητής και μουσικός, Χρυσόστομος Σταμούλης, που διδάσκει τα μαθήματα της Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας και της Φιλόκαλης Αισθητικής της Ορθοδοξίας, αλλά από το 1991 διευθύνει και τη Χορωδία και την ορχήστρα Νέων Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος Θεσσαλονίκης, συνεργαζόμενος με σπουδαίους συνθέτες, διευθυντές ορχηστρών και τραγουδιστές της Ελλάδας και του εξωτερικού.

Με τον καθηγητή Χρυσόστομο Σταμούλη, με το πέρας της κοινής επιμόρφωσης των θρακιωτών θεολόγων, τμήμα της οποίας παρακολουθήσαμε αφού μας εντυπωσίασε το ενδιαφέρον των μουσουλμάνων επιμορφούμενων να πληροφορηθούν για θέματα δογματικής όπως το μυστήριο του βαπτίσματος και το τρισυπόστατο του Θεού της ορθόδοξης χριστιανοσύνης, είχαμε μια εφ' όλης της ύλης συζήτηση στο ραδιόφωνο του Παρατηρητή συντροφιά με τον κομπονηαίο λέκτορα Μάριο Κουκουνάρα-Λιάγκη.

Στη συνομιλία αυτή ο κ. Σταμούλης για τους στόχους του «Προγράμματος» και την κοινή επιμόρφωση των θρακιωτών θεολόγων μας ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα κάτωθι:

«Κοινή επιμόρφωση θεολόγων, μουσουλμάνων και χριστιανών, δεν έχει γίνει ούτε στα πιο προηγμένα εκπαιδευτικά συστήματα»

«Η υλοποίηση του Προγράμματος σχετίζε-

ται με τη νομοθεσία που ψηφίστηκε το 2013 και δίνει τη δυνατότητα σε ιεροδιδασκάλους να διδάξουν σε δημόσια σχολεία. Συνεπώς υπήρξε η ανάγκη να δοθεί καλή κουλτούρα και παιδεία στους ανθρώπους που θα διδάξουν στα σχολεία. Θέλουμε να δημιουργήσουμε πολύ καλούς επιστήμονες του Ισλάμ. Δε θέλουμε να τους κάνουμε ορθοδόξους, αλλά θέλουμε να τους δώσουμε ό,τι καλύτερο μπορούμε. Ανέλαβε το τμήμα Θεολογίας με τεράστιο κόστος να το προχωρήσει, όπως και με την κατεύθυνση των μουσουλμανικών σπουδών παρά τα έντονα σχόλια που συσπειρώσαμε, υπήρξε όμως τεράστια βούληση από τους διδάσκοντες, το Υπουργείο Παιδείας και τον Γιώργο Καλαντζή που κάνει καλή δουλειά. Πρέπει να τονιστεί δε ότι το «Πρόγραμμα» έτυχε διακομματικής αποδοχής και ότι οι πολιτικοί όλων των κομμάτων του κοινοβουλευτικού τόξου ήταν θετικοί σ' αυτό.

Να αναφέρω ότι είναι η πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού κράτους που γίνεται κοινή επιμόρφωση ιεροδιδασκάλων και θεολόγων, χριστιανών και μουσουλμάνων, προκειμένου να ενημερωθούν για την αξία διαλόγου των θρησκειών αλλά και τον τρόπο λειτουργίας τους εντός του σχολείου. Κοινή επιμόρφωση θεολόγων, μουσουλμάνων και χριστιανών, δεν έχει γίνει ούτε στα πιο προηγμένα εκπαιδευτικά συστήματα. Το ΑΠΘ είναι καινοτόμο και δε φοβάται και προχωρά σε τέτοια ρηξικέλευθα μονοπάτια ακόμα και για την Ευρώπη και μάλιστα από τότε που ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο υπήρχε πρόβλεψη να δημιουργηθεί τμήμα-τόμέας μουσουλμανικών σπουδών. Ως διδάσκοντες τώρα προσπαθούμε να επικοινωνήσουμε με τους ανθρώπους και να συμβάλουμε στην κατανόηση της θρησκείας ως γεγονός που συγκροτεί τις κοινωνίες».

«Δεν μπορεί η οντολογία των θρησκειών, η λειτουργία της, ο τρόπος της να μην αφορά στη δημόσια πλατεία, να μη διαμορφώνει τη δημόσια πλατεία, να συνδιαμορφώνει και να συνδιαμορφώνεται»

Για το ζήτημα δε του ρόλου της θρησκείας και τη συνείδηση του διαφορετικού που δεν αποδιώκει το διάλογο, αλλ' αντιθέτως τον ενθαρρύνει μας ανέφερε:

«Υπάρχουν διάφορες παρεξηγήσεις για το ρόλο της θρησκείας στις σύγχρονες κοινωνίες. Η πρώτη παρεξήγηση έχει να κάνει με το γεγονός ότι δημιουργήθηκαν δύο άκρας προβληματικές τάσεις, η μια ότι η θρησκεία ταυτίζεται με το κράτος και την εξουσία. Αυτό δημιούργησε την άλλη πλευρά, η οποία υποστηρίζει ότι εφόσον δεν μπορεί να είναι κρατικό γεγονός διότι υπάρχουν οι ιδιαιτερότητες της διαφορετικότητας, θα πρέπει να είναι ιδιωτικό γεγονός. Αυτό οδήγησε πολλές κοινωνίες να βγάλουν τη θρησκεία από τη δημόσια πλατεία. Τα τελευταία χρόνια ευτυχώς οι κοινωνιολόγοι έχουν την άποψη ότι η θρησκεία είναι δημόσιο γεγονός και αφορά στην πλατεία. Το δημόσιο δεν ταυτίζεται με το κρατικό. Η διαφορά τους έγκειται στην εξουσιαστικότητα. Βεβαίως και δεν είναι ούτε ιδιωτικό γεγονός. Δεν μπορεί η οντολογία των θρησκειών, η λειτουργία της, ο τρόπος της να μην αφορά στη δημόσια πλατεία, να μη διαμορφώνει τη δημόσια πλατεία, να συνδιαμορφώνει και να συνδιαμορφώνεται. Είμαστε εδώ γιατί θεωρούμε ότι αν οι θρησκείες αναπτύξουν ουσιαστικά το περιεχόμενο της πίστης τους μπορούν να αναπτύξουν τον συνεκτικό ιστό των σύγχρονων κοινωνιών σε θέματα δημοκρατίας, δικαιωμάτων, ειρήνης, περιβάλλοντος. Οι θρησκείες είναι οι μόνες που μπορούν να πλάσουν τη σύγχρονη πραγματικότητα».

«Αν δεν έχεις πλήρη επίγνωση της διαφορετικότητάς σου, δεν μπορείς να συνυπάρξεις με τους υπολοίπους»

«Όσο για τη διαφορετικότητα, αν δεν έχεις πλήρη επίγνωσή της, δεν μπορείς να συνυπάρξεις με τους υπολοίπους. Κάποιοι πιστεύουν ότι αυτή η συνύπαρξη οδηγεί σε μια ομογενοποίηση των σχετικισμών. Όχι κρατάς την αυτοσυνειδησία σου και αναγνωρίζεις μέσα σε αυτή την αυτοσυνειδησία τη δυνατότητα που αυτή σου δίνει να συνυπάρξεις με τον "άλλο" μέσα από κοινές δράσεις και πρακτικές. Αυτά που μας χωρίζουν είναι λιγότερα από αυτά που μας ενώνουν. Ο πυρήνας του δόγματος είναι μόνο ένα κομμάτι της καθημερινότητας. Υπάρχει ο κοινωνικός βίος, η διαδικασία του ήθους, ο κοινωνικός εαυτός».

Οι επιμορφωτές αξιολογούν

Νίκη Παπαγεωργίου

Αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του ΑΠΘ

«Οι θρησκείες πολλές φορές εργαλειοποιούνται, χρησιμοποιούνται ως ιδεολογικό εργαλείο και πολύ εύκολα στοχοποιούνται»

Η κοινωνιολόγος Νίκη Παπαγεωργίου, αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του ΑΠΘ, από κοινού με τον συνάδελφό της κοινωνιολόγο Χρήστο Τσιρώνη, επίκουρο καθηγητή του ίδιου Τμήματος, εισηγήθηκαν στο Συνέδριο το θέμα: «Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στη Θράκη: κοινωνική πραγματικότητα, προκλήσεις και προοπτικές».

Με την κ. Παπαγεωργίου είχαμε την τύχη να συνομιλήσουμε με αφορμή την τελευταία εκπαιδευτική διαδικασία του Προγράμματος, τις κοινές επιμορφώσεις θεολόγων και ιεροδιδασκάλων, χριστιανών και μουσουλμάνων, τόσο για την εκπαιδευτική της εμπειρία από τη Θράκη όσο, και εκμεταλλευόμενοι την ιδιότητά της ως κοινωνιολόγου, για τις παρενέργειες της θρησκείας όταν αυτή καθίσταται εργαλείο άσκησης πολιτικής και όπλο θανάτου, αλλά και την αναγκαιότητα διατήρησης της αυτονομίας από την εκκλήσια των θεολογικών σχολών της χώρας, και όχι μόνον, αφού στη συζήτησή μας συμπεριελήφθησαν θέματα, όπως το μεταναστευτικό-προσφυγικό και η σχετική ή καθολική άγνοια περί Θράκης της νότιας, της κάτω Ελλάδας....

«Η θρησκεία είναι επιρρεπής προς το καλό και το κακό, μπορεί να ανοίξει οριζόντες ή να οδηγήσει σε ένα αρνητικό δρόμο»

ΠτΘ: Τι αποκομίσατε ως διδάσκουσα από τις επιμορφώσεις που υλοποιήθηκαν μέσω του «Προγράμματος» στο χώρο της Θράκης; Είναι

Όταν συνδέεται η θρησκεία με την πολιτική ή με άλλες επιδιώξεις, έχουμε αρνητικά αποτελέσματα. Η θρησκεία, επειδή είναι ευαίσθητο κομμάτι του ανθρώπου και ως τέτοιο είναι επιρρεπής προς το καλό και το κακό, μπορεί να ανοίξει οριζόντες ή να οδηγήσει σε ένα αρνητικό δρόμο και εκεί ακριβώς βρίσκεται το στοίχημα

γόνιμη τελικά διαδικασία ο διάλογος;

Ν.Π.: Κάθε φορά που κάναμε ή κάνουμε κοινά μαθήματα με τους συναδέλφους εδώ της Θράκης, το κέρδος μας ήταν και είναι η επικοινωνία που έχουμε μεταξύ μας, η ανταλλαγή εμπειριών, απόψεων, γνώμων, πόσω μάλλον όταν ερχόμαστε σε επαφή με μια άλλη ομάδα, που καλώς ή κακώς πολλές φορές είναι περιθωριοποιημένη, ή δεν έχουμε καλή εικόνα λόγω των μέσων μαζικής ενημέρωσης ή λόγω του τι συμβαίνει γενικότερα στον κόσμο, και νομίζουμε πως όλοι οι άνθρωποι σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο. Αφού πρέπει όμως να μάθουμε να συμβιώνουμε, γιατί να μην αναπτύξουμε τις θετικές μας πλευρές; Όλες οι θρησκείες, όπως και ο χριστιανισμός, έχουν τις αρνητικές τους πλευρές, δεν είναι όλα ωραία όπως τα διαβάζουμε στα βιβλία, διότι, δυστυχώς, η ανθρώπινη πράξη υπερβαίνει τα θεολογικά πράγματα και δημιουργεί προβλήματα, πόσω μάλλον όταν συνδέεται με οικονομικά, πολιτικά και άλλα συμφέροντα. Γιατί οι θρησκείες πολλές φορές εργαλειοποιούνται, ιδεολογικοποιούνται-χρησιμοποιούνται δηλαδή ως ιδεολογικό εργαλείο και πολύ εύκολα στοχοποιούνται, ενώ από πίσω μπορεί πολύ εύκολα να κρύβεται

► *Στον αντίποδα ο ρόλος της θεολογίας είναι να αναπτύσσει τη νηφαλιότητα, την κριτική σκέψη, τη λογική*

κάτι άλλο. Αυτό νομίζω συμβαίνει σήμερα στη Μέση Ανατολή, με τις αποικιοκρατικές καταστάσεις που αποθάρρυναν τους ανθρώπους. Κρίση της οικονομίας, κρίση της πολιτικής, υποτέλεια έστρεψαν τους ανθρώπους στη μόνη δύναμη που ίσως θεωρούν ζωντανή και δυναμική, αυτή της θρησκείας, και μέσα από αυτή εκφράζουν άλλες επιδιώξεις. Ήδη στα σεμινάρια είχαμε μια τέτοια συζήτηση. Και οι συνάδερφοι εξέφρασαν τις απορίες και τους προβληματισμούς τους, αναγνωρίζοντας ότι όταν συνδέεται η θρησκεία με την πολιτική ή με άλλες επιδιώξεις, έχουμε αρνητικά αποτελέσματα. Η θρησκεία, επειδή είναι ευαίσθητο κομμάτι του ανθρώπου και ως τέτοιο επιρρεπής προς το καλό και το κακό, μπορεί να ανοίξει οριζόντες ή να οδηγήσει σε ένα αρνητικό δρόμο και εκεί ακριβώς βρίσκεται το στοίχημα.

«Στην Πελοπόννησο αγνοούσαμε ότι υπάρχει ένα κομμάτι της Ελλάδας που ζει με διαφορετικό τρόπο και έχει άλλη θρησκεία»

ΠτΘ: Να ξαναγυρίσουμε στη Θράκη και σε όσα μάθατε γι' αυτή από τις επαφές σας με τους ανθρώπους της λόγω της συμμετοχής σας στην υλοποίηση του «Προγράμματος». Όντας από την Πελοπόννησο αλήθεια τι γνωρίζατε ή τι φανταζόσασταν ότι ήταν η Θράκη;

Ν.Π.: Προσωπικά αγνοούσα ότι υπάρχει ένα κομμάτι της Ελλάδας που ζει με διαφορετικό τρόπο, έχει άλλη θρησκεία. Ήταν τόσο εθνοκεντρικά, ελληνοκεντρικά και ελληνορθόδοξα στραμμένη η εκπαίδευσή μας, που αγνοούσαμε την ύπαρξη του "άλλου", γιατί δεν υπάρχουν μόνο οι μουσουλμάνοι της Θράκης, αλλά οι Αρμένιοι, οι Εβραίοι, ομάδες που γνώρισα ανεβαίνοντας στη Βόρεια Ελλάδα και αγνοούσα στην Πελοπόννησο. Ήταν βέβαια και άλλες οι εποχές. Και αυτό είναι το θετικό της Θράκης, η συνύπαρξη των πολιτισμών, των θρησκειών, και το χείρομαί πραγματικά, γιατί θέλω να βρίσκω τα θετικά σε κάθε πολιτισμό, γενικά μου αρέσουν οι πολιτισμοί και θαυμάζω ότι μπορεί να προσφέρει στην ανθρωπότητα ένας πολιτισμός. Τους έχουμε στην πατρίδα μας, τους αγνοούσαμε αλλά είναι πλούτος και χρειάστηκε να έρθουν έτσι τα πράγματα, να πέσουν κάποια σύνορα, είτε πραγματικά είτε συμβολικά, για να αναγνωρίσουμε αυτό που ήδη υπήρχε.

Ο ρόλος της θεολογίας είναι να αναπτύσσει τη νηφαλιότητα, την κριτική σκέψη, τη λογική, και αυτή χάρισμα θεού είναι, λέω στους φοιτητές μας, δεν μπορούμε να εξαφανίσουμε τη λογική γιατί έτσι μας βολεύει, και με τη χρήση αυτών των μέσων μπορούμε να δούμε νηφαλιότερα και να αναγνωρίσουμε τα πράγματα, να αντιληφθούμε τα θετικά και τα αρνητικά μας. Και αν η θεολογία στοχεύει σε κάτι είναι ακριβώς να μπορέσουμε να δούμε κριτικά και την ιστορία και τα κείμενα και τη ζωή μας ως χριστιανών, όσοι θέλουμε να είμαστε χριστιανοί ή όσοι δεν θέλουμε, να έχουμε την ελευθερία να μην είμαστε

«Θέλουμε να παραμείνουν οι θεολογικές σχολές στο δημόσιο πανεπιστήμιο, για να υπάρχει χώρος επικοινωνίας με άλλες φωνές και τάσεις, και να μην είναι μια θεολογία κατευθυνόμενη ή ομολογιακή»

ΠτΘ: Στοίχημα να παραμείνουν θρησκείες επ' αγαθώ και με τη συμβολή των επιστημόνων που τις μελετούν, και των θεολόγων, γιατί πολλές φορές εκκλησιαστικοί φορείς με κηρύγματα μίσους συσκοτίζουν την αναγκαioτητα για διάλογο και συνύπαρξη...

Ν.Π.: Πιστεύω πως αυτός είναι ο ρόλος της θεολογίας να αναπτύσσει τη νηφαλιότητα, την κριτική σκέψη, τη λογική, και αυτή χάρισμα θεού είναι, λέω στους φοιτητές μας, δεν μπορούμε να εξαφανίσουμε τη λογική γιατί έτσι μας βολεύει, και με τη χρήση αυτών των μέσων μπορούμε να δούμε νηφαλιότερα και να αναγνωρίσουμε τα πράγματα, να αντιληφθούμε τα θετικά και τα αρνητικά μας. Και αν η θεολογία στοχεύει σε κάτι, είναι ακριβώς να μπορέσουμε να δούμε κριτικά και την ιστορία και τα κείμενα και τη ζωή μας ως χριστιανών, όσοι θέλουμε να είμαστε χριστιανοί ή όσοι δεν θέλουμε, να έχουμε την ελευθερία να μην είμαστε.

Αυτό τουλάχιστον θέλω να πιστεύω ότι διασφαλίζει το πανεπιστήμιο και γι' αυτό θέλουμε να παραμείνουν οι θεολογικές σχολές στο δημόσιο πανεπιστήμιο. Για να υπάρχει χώρος επικοινωνίας με άλλες φωνές και τάσεις, και να μην είναι μια θεολογία κατευθυνόμενη ή ομολογιακή. Όχι πως αυτό είναι κακό, αλλά πολλές φορές η ομολογία ιδεολογικο-

«Το μεταναστευτικό και προσφυγικό ζήτημα είναι θέματα ευρύτερης πολιτικής και δεν επιλύονται με ερασιτεχνική αντιμετώπιση»

ΠτΘ: Σήμερα εκτός από το θέμα του Τζικαντισμού, υπάρχει, και λόγω του Isis και της δράσης του, και ένα ακόμη μεγάλο άλλο θέμα, αυτό των προσφυγικών ροών και της μετανάστευσης. Ως κοινωνιολόγος θεωρείτε ότι μπορούν να επιλυθούν αυτά τα ζητήματα με την αλληλεγγύη μόνον και τη συνδρομή των κοινωνιών;

Ν.Π.: Θεωρώ πως χρειάζεται ένας συνδυασμός δράσεων, πρωτοβουλιών και πολιτικών. Είναι τόσο περίπλοκο το φαινόμενο της μετανάστευσης και ιδιαίτερα με την τελευταία του μορφή. Πριν από 30-40 χρόνια ήταν πολύ απλοποιημένα τα πράγματα, βλέπαμε τους ανθρώπους ως μετανάστες, πήγαιναν, δούλευαν, γύριζαν πίσω και δεν έβλεπαν παραπέρα τις ανάγκες τους ως φορείς πολιτισμού και θρησκείων. Τώρα τη μετανάστευση την αντιμετωπίζουμε με άσχημο τρόπο, γιατί αγνοήσαμε το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν είναι απλά εργατικά χέρια, αλλά έχουν και πολιτισμό, γλώσσα, θρησκεία, και θα πρέπει να τους αναγνωρίζεται η δυνατότητα να διατηρήσουν την πίστη, τη θρησκεία και τον πολιτισμό τους. Η παροχή φροντίδας, η περίθαλψη είναι μια προσωρινή κατάσταση, τι γίνεται όμως αύριο, μεθαύριο; Θα πρέπει να υπάρχουν πολιτικές που αντιμετωπίζουν το ζήτημα και πιο σύνθετες προτάσεις για εξεύρεση λύσεων, γιατί δεν είμαστε μόνοι μας, ανήκουμε στην Ευρώπη. Θα έπρεπε να υπάρχει ήδη ένα αποτέλεσμα από τις συζητήσεις, που δεν το βλέπω ακόμη, πεθαίνουν μικρά παιδιά και δε γίνεται τίποτα. Ακόμα και η Εκκλησία, μπορεί να ταΐσει, να έχει όλη την καλή διάθεση, όποιος έρχεται στην πόρτα μας είμαστε υποχρεωμένοι να τον βοηθήσουμε, από εκεί και πέρα όμως είναι θέμα ευρύτερης πολιτικής πώς θα αντιμετωπίσουμε αυτό το ζήτημα, γιατί, όταν είναι τόσο ερασιτεχνική η αντιμετώπιση, δεν έχουμε αποτελέσματα.

ποιείται, και τότε δημιουργείς εχθρούς, ενώ χρειάζεται μια πιο συμπεριληπτική θεολογία. Αν δούμε τα ευαγγέλια, τις πηγές μας, αυτό δεν οφείλουμε: Ο Χριστός τι κάνει, αγκαλιάζει όλους τους ανθρώπους: μπορούμε εμείς ως χριστιανοί ή ως θεολόγοι ή σεβόμενοι την παράδοσή μας να αναπτύξουμε τα θετικά της;

ΠτΘ: Ουσιαστικά λέτε ότι οι θεολογικές σχολές της χώρας πρέπει να παραμείνουν μη εκκλησιαστικές...

Ν.Π.: Δεν είναι εκκλησιαστικές και υπάρχει

μια σταθερή συζήτηση για το πόσο ομολογιακές πρέπει να είναι και άλλα σχετικά ζητήματα. Εμείς είχαμε το θετικό ότι από την πρώτη στιγμή οι θεολογικές μας σχολές δε λειτουργήσαν από την πλευρά της εκκλησίας, λειτουργήσαν στα πλαίσια του κράτους, γιατί λοιπόν να μην διατηρήσουμε την ελευθερία της άποψής μας, της κριτικής μας σκέψης, της κριτικής ανάλυσης, συνομιλώντας βεβαίως και με την εκκλησία; Ούτε πιέζουμε κανένα να αποκτήσει πίστη, ούτε πιέζουμε κανένα να χάσει την πίστη του, είμαστε ελεύθεροι.

Οι επιμορφωτές αξιολογούν

Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης

Λέκτορας Διδακτικής των Θρησκευτικών στο Τμήμα Θεολογίας του ΕΚΠΑ, συνεργάτης του «Προγράμματος», εκ των υπευθύνων των δράσεών του

«Να δημιουργήσουμε ένα διαπολιτισμικό πρόγραμμα θρησκευτικής εκπαίδευσης ειδικά για την Θράκη»

Ο Κομοτηνραίος λέκτορας Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης, που ήταν και πρόσφατα συνομιλητής μας στον «Παρατηρητή της Θράκης», με αφορμή τη συμμετοχή του στο περίου ο λόγος «Πρόγραμμα», ήταν, από κοινού με τον σχολικό σύμβουλο και συνάδελφό του θεολόγο Άγγελο Βαλλιανάτο, μεταξύ των εισηγητών του διήμερου Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα «Διαπολιτισμική θρησκευτική εκπαίδευση και ισλαμικές σπουδές προκλήσεις και προοπτικές σε Ελλάδα και Ευρώπη» που διοργανώθηκε στην Καβάλα, όπου στο πλαίσιο της δεύτερης συνεδρίας με θέμα «Διαπολιτισμική Θρησκευτική Εκπαίδευση στη Θράκη-Χαρτογράφηση των αποτελεσμάτων των επιμέρους διδακτικών ενοτήτων και ερευνητικές προτάσεις» εισηγήθηκαν το θέμα «Θρησκεία και Διαπολιτισμική Εκπαίδευση: Η εμπειρία από την Θράκη», εισήγηση που αποτέλεσε την αφορμή και για την ακόλουθη συνομιλία.

Πτθ: Μπορείτε τώρα που ολοκληρώθηκε το «Πρόγραμμα δια βίου εκπαίδευσης Θεολόγων κ.λ.π.» να μας αναφέρετε κάποια από τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τις επιμορφωτικές δράσεις στις οποίες συμμετείχατε;

Μ.Κ.-Λ.: Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Κλήθηκα να αναλάβω από το ΑΠΘ, μαζί με τον συνάδελφο Άγγελο Βαλλιανάτο, την παιδαγωγική κατάρτιση των θεολόγων και των ιεροδιδασκάλων σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, παιδαγωγικής και διδακτικής. Δουλέψαμε βιωματικά με τους συναδέλφους σε όλες τις συναντήσεις

που διοργανώθηκαν από την άνοιξη του 2014 έως τον Σεπτέμβριο του 2015. Από αυτή την εμπειρία έχουν προκύψει και καταγραφεί παρατηρήσεις, χωρίς να έχουν ερευνηθεί ακόμη εις βάθος, που αφορούν την εκπαίδευση των μουσουλμάνων της Θράκης, αλλά κυρίως τη θρησκευτική εκπαίδευση την οποία υπηρετώ και στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Ουσιαστικά αυτό που συνεχώς ανακύπτει είναι ότι δεν είναι δυνατόν να μην λάβουμε υπόψη μας τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του τόπου, τη συμβίωση δύο θρησκειών τόσοι αιώνες και την περιορισμένη γνωριμία των πολιτών που διαφέρουν θρησκευτικά στη Θράκη. Το διαπίστωσα αυτό κυρίως στο τελευταίο μέρος της επιμόρφωσης όπου θεολόγοι και ιεροδιδασκάλοι κάθισαν μαζί στα θρανία με πολύ διάθεση και χαρά αλλά εκεί φάνηκε πόσο κοντά και πόσο μακριά είναι. Επιβεβαιώθηκε λοιπόν ότι δεν μπορεί στον 21^ο αιώνα να υπάρχουν εθνικά προγράμματα σπουδών όπως αυτό της θρησκευτικής εκπαίδευσης και άλλων μαθημάτων που δεν λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαιτερότητες του μαθητή και των κοινοτήτων, αλλά θα έπρεπε να υπάρχει ένα εθνικό πλαίσιο το οποίο θα σου αφήνει πολλά περιθώρια να σχεδιάζεις το δικό σου τοπικό πρόγραμμα και νομίζω είναι αυτό που πρέπει να δούμε πάρα πολύ σοβαρά στη Θράκη. Ουσιαστικά να δημιουργήσουμε ένα διαπολιτισμικό πρόγραμμα θρησκευτικής εκπαίδευσης ειδικά για την Θράκη με βάση το εθνικό πρόγραμμα σπουδών, στο οποίο με σεβασμό στην παράδοση του τόπου και στις θρησκευτικές ταυτότητες οι μαθητές να μαθαίνουν τον εαυτό τους και τον «άλλον»...

Στη Θράκη πρέπει να πω ότι δεν περίμενα τόση διάθεση από τους συναδέλφους. Νομίζω ότι μας έδωσε το κουράγιο να πούμε ότι δουλεύουμε όντως για ένα μάθημα και για θεολόγους που θα είναι πιο δυνατοί να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές. Άλλωστε καμία αλλαγή –μεταρρύθμιση στην Ελλάδα, δεν έφτασε εύκολα στο σχολείο. Πόσω μάλλον όταν αυτή αφορά την παιδαγωγική προσέγγιση της ίδιας της μαθησιακής διαδικασίας και της ίδιας της γνώσης που παράγεις στην τάξη-άρα και τον λόγο που βρίσκεσαι ως θεολόγος εκπαιδευτικός σε αυτή και όχι απλά ποιο περιεχόμενο θα χρησιμοποιήσεις. Η αλήθεια είναι ότι το περιεχόμενο στην εποχή της επικοινωνίας έχει πολύ λιγότερη σημασία στην εκπαίδευση

► *Το μάθημα των θρησκευτικών δεν μπορεί να μην υπάρχει, αφού οι θρησκείες είναι ένα μέσο επικοινωνίας με τον εαυτό μας, με τους άλλους και με τον Θεό*

«**Τα σχετικά με τη θρησκεία είναι στοιχεία του κόσμου και γνώση απαραίτητη για την ερμηνεία και την αλλαγή του**»

Πτθ: Η πρόσφατη διδακτική θρακική εμπειρία σας επιβεβαίωσε την αξία του μαθήματος των θρησκευτικών στο σχολείο ή το αντίθετο, μιας και το θέμα των θρησκευτικών είναι σήμερα επίκαιρο;

Μ.Κ.-Λ.: Όσον αφορά το μάθημα των θρησκευτικών, που είναι όντως πολύ επίκαιρο θέμα τον τελευταίο καιρό, νομίζω ότι όλη αυτή η εμπειρία στη Θράκη απαντά και στην ερώτηση που μας κάνουν σε όλα τα μέρη της Ελλάδας. Μιλάμε για ένα μάθημα που φέρνει τους ανθρώπους πιο κοντά και τους μαθαίνει να επικοινωνούν και να συνομιλούν. Αυτό σημαίνει κανονικό μάθημα σε ένα πρόγραμμα σπουδών εκπαίδευσης, το οποίο έχει για όλα τα μαθήματα γενικούς παιδαγωγικούς σκοπούς. Η εκπαίδευση που λαμβάνει το παιδί δεν είναι κατακεραματισμένη σε γνωστικά αντικείμενα που παρέχουν ατελείωτες γνώσεις-πληροφορίες. Όλα τα μαθήματα στοχεύουν να εκπαιδεύσουν ολιστικά το πρόσωπο. Το μάθημα των θρησκευτικών δεν μπορεί να μην υπάρχει αφού οι θρησκείες είναι ένα μέσο επικοινωνίας με τον εαυτό μας, με τους άλλους και με τον Θεό, αν πιστεύει κάποιος. Αποτελούν στοιχείο του κόσμου και γνώση απαραίτητη για την ερμηνεία και την αλλαγή του.

«**Η πιο καλή βάση για κάθε χώρα της Ευρώπης είναι να δει ξανά το μάθημα των θρησκευτικών**»

Πτθ: Να ρωτήσουμε διαφορετικά... Τελικά η ελληνική εκπαίδευση στο πεδίο του μαθήματος των θρησκευτικών είναι σύμφωνη με τα ευρωπαϊκά προτάγματα περί ανεξίτηθης θρησκείας;

Οι επιμορφωτές αξιολογούν

Άγγελος Βαλλιανάτος

Σχολικός σύμβουλος θεολόγων

«Αν μεγαλώσουμε παιδιά που μπορούν να δέχονται ότι κάποιος έχει διαφορετική θρησκεία από εμάς, τότε έχουμε πετύχει ένα βήμα προς την ειρήνη»

Ο σχολικός σύμβουλος θεολόγων Β/βάθμιας εκπαίδευσης κ. Άγγελος Βαλλιανάτος, που, από κοινού με τον λέκτορα Μάριο Κουκουνάρα-Λιάγκη, ανέλυσαν την εμπειρία τους από την εκπαίδευση των θεολόγων και των ιεροδιδασκάλων της Θράκης, στο πλαίσιο της χαρτογράφησης των αποτελεσμάτων των επιμέρους διδακτικών ενοτήτων του «Προγράμματος», στη συνομιλία του μαζί μας αναφέρεται στα συμπεράσματα που ο ίδιος εξήγαγε από την πράξη της κοινής επιμόρφωσης χριστιανών και μουσουλμάνων θεολόγων και ιεροδιδασκάλων, στον τρόπο που διδάσκεται το μάθημα των θρησκευτικών στη χώρα μας και στην Ευρώπη, στην ισλαμοφοβία αλλά και τον ρόλο της θρησκείας στο δημόσιο χώρο.

«Όταν δάσκαλοι, είτε ιμάμηδες είτε θεολόγοι, στρέψουν το βλέμμα τους στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών σήμερα, φτάνουμε σε μια κοινή βάση»

ΠτΘ: Ποια είναι τα συμπεράσματα τα οποία εξάγατε από την πορεία του «Προγράμματος» έως τώρα;

Αν ξεκινήσεις με αυτό που θέλει να μάθει το παιδί για το θρήσκευμα τότε το μάθημα για το Ισλάμ και το μάθημα για την Ορθοδοξία μπορούν να έχουν κοινούς δρόμους. Αν ξεκινήσουμε μάθημα για να κάνουμε «καλούς χριστιανούς» και «καλούς μουσουλμάνους», αυτό και δεν μπορούμε να το κάνουμε και μια τέτοια φυσιογνωμία του μαθήματος δεν ανήκει στο ελληνικό σχολείο. Ανήκει στην ενορία του και στο τζαμί του. Είναι κατήχηση, η οποία είναι υποχρέωση της κάθε θρησκείας να κάνει, αλλά όχι στο χώρο του σχολείου. Στο σχολείο το κάθε παιδί πρέπει να έρχεται ως Έλληνας πολίτης για να μορφωθεί

A.B: Το να έχω τη δυνατότητα να έχω επιμορφούμενους ιμάμηδες και ανθρώπους, οι οποίοι θα διδάξουν το Ισλάμ στο ελληνικό σχολείο, ήταν κάτι καινούριο για μένα. Αυτό διότι αφήνεις όλες σου τις σιγουριές πίσω και ξεκινάς σε ένα εντελώς καινούριο πεδίο. Το να διδάξεις όμως θρησκευτικά σε βοηθά να βγάλεις το κέντρο βάρους του μαθήματός σου από το «τι θα διδάξω στα παιδιά» και να το μετατοπίσεις στο «τι θα μάθουν τα παιδιά». Έτσι αλλάζει εντελώς η οπτική του μαθήματος. Εκείνο που προσπαθήσαμε να κάνουμε με τον κ. Λιάγκη στο κομμάτι των διδακτικών πρακτικών ήταν να ανιχνεύσουμε, μαζί με αυτούς που θα διδάξουν, τι έχουν ανάγκη να μάθουν τα παιδιά και να επικεντρωθούμε σε αυτό. Η καλή έκπληξη της υπόθεσης είναι ότι όταν δάσκαλοι, ανεξάρτητα του αν είναι ιμάμηδες ή θεολόγοι, στρέψουν το βλέμμα τους στις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών σήμερα, φτάνουμε σε μια κοινή βάση. Έτσι, το μάθημα, με διάφορες πρακτικές, μπορεί να αποκτήσει μια ζωντάνια, ανεξάρτητα με το ποιος διδάσκει. Αυτό ήταν το καινούριο δεδομένο.

«Η παιδεία δεν είναι στα μεγάλα θέματα της πολιτείας επί δεκαετίες τώρα, και οι καθηγητές είμαστε μόνοι μας στην τάξη απέναντι στα παιδιά»

ΠτΘ: Διαβλέπετε εσείς με βάση τα όσα αναφέρατε ενδιαφέρον από την πλευρά της πολιτείας για την ανανέωση της διδακτικής προσέγγισης των μαθημάτων και βεβαίως και των θρησκευτικών;

A.B: Η ανανέωση είναι μονόδρομος και είναι ένα στοίχημα είτε θέλει κάποιος να τον ακολουθήσει είτε όχι. Ένα από τα μεγάλα προβλήματα στην παιδεία γενικότερα και στα θρησκευτικά ειδικότερα είναι ότι συνήθως μιλάμε για αυτά σαν ενήλικοι. Μιλάμε για τα παιδιά και μετά μπαίνουμε στην τάξη και πρέπει να δουλέψουμε με τα παιδιά. Αν οι αποφάσεις μας είναι προς όφελος των παιδιών αυτό δουλεύει. Η μεγάλη δύναμη στο καινούριο μάθημα είναι ότι αν κάποιος προσπαθήσει να κάνει ένα μονόδρομο μάθημα, δεν κρατάει μια τάξη σήμερα και υποφέρει ο ίδιος ως καθηγητής. Αν ξεκινήσει να εφαρμόζει συγκεκριμένα πράγματα, τότε αρχίζει να δουλεύει η τάξη. Άρα δεν είναι τόσο το τι θέλει η πολιτεία. Άλλωστε η παιδεία δεν είναι στα μεγάλα θέματα της πολιτείας επί δεκαετίες τώρα. Οι καθηγητές είμαστε

► Η σύγχρονη πραγματικότητα απέδειξε ότι η θρησκεία δεν είναι μόνο ιδιωτική υπόθεση όπως εκλαμβάνεται στη Γαλλία αλλά και δημόσια

μόνοι μας στην τάξη και μάλιστα απέναντι στα παιδιά.

«Σε όλη την Ευρώπη το ζήτημα της θρησκείας είναι ζήτημα αιχμής κι αυτό γιατί δυστυχώς έχουμε αρχίσει πάλι να φοβόμαστε τις θρησκείες ως παράγοντα τρομοκρατίας»

ΠτΘ: Το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να αλλάξει, να γίνει επιλογής, όπως ακούγεται, ή να παραμείνει ως έχει;

A.B: Πρέπει να δούμε λίγο παραπέρα. Σε όλη την Ευρώπη το ζήτημα της θρησκείας είναι ζήτημα αιχμής κι αυτό γιατί δυστυχώς έχουμε αρχίσει πάλι να φοβόμαστε τις θρησκείες ως παράγοντα τρομοκρατίας. Εάν μπορούσαμε να μεγαλώσουμε γενιές που το να έχω ή να μην έχω ένα θρήσκευμα είναι φυσιολογικό, αν μεγαλώσουμε παιδιά που μπορούν να δέχονται ότι κάποιος έχει διαφορετική θρησκεία από εμάς, τότε έχουμε πετύχει ένα βήμα προς την ειρήνη. Πανευρωπαϊκά το ζήτημα της θρησκείας είναι το δεύτερο καυτό θέμα σήμερα. Στην Ελλάδα έχουμε πλέον μια διαφορετική κοινωνική σύνθεση, καθώς σήμερα δεχόμαστε μετανάστες έστω και ως χώρα υποδοχής. Εάν δεν μπορούσαμε να ξεφύγουμε από το ζήτημα ότι η θρησκεία είναι κάτι συγκεκριμένο και ο άλλος είναι ξένος, τότε δυσκολεύουμε την καθημερινότητά μας. Άρα το ζήτημα δεν είναι αν θα αλλάξει το περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών –το οποίο έχει αλλάξει– αλλά είναι το αν θα μπορούσαμε να βοηθήσουμε τους εκπαιδευτικούς να ανταποκριθούν σε αυτή την ανάγκη.

«Πρέπει να σεβαστούμε τη διαφορετικότητα των παιδιών για να μπορούμε να τους διδάξουμε καλύτερα»

ΠτΘ: Αναφέρατε στην ομιλία σας ότι το σχολείο είναι «χώρος πειραματισμού», ενώ παρουσιάσατε και το «μαθητικό πολιτισμικό παγόβουνο». Μιλήστε μας λίγο για αυτές τις έννοιες.

Όταν έχεις μια πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική κοινωνία, το να χωρίζεις τα παιδιά στο μάθημα για να μαθαίνουν τη θρησκεία τους είναι βόμβα στα θεμέλια της ισότητας και της ισονομίας στο σχολείο. Είμαι υπέρ του μοντέλου που υποστηρίζει ότι το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να προσεγγίζει με σεβασμό και ουδετερότητα όλες τις θρησκείες ανεξαιρέτα, ώστε να μην έχει λόγο το παιδί να προσβάλλεται επειδή κάνει θρησκευτικά. Μιλάμε, δηλαδή, για ένα μάθημα που απευθύνεται στο μαθητή πολίτη και όχι στο μαθητή χριστιανό, μουσουλμάνο ή σιδηόποτε. Είμαι ευχαριστημένος που στην Ελλάδα υπάρχουν καινούρια προγράμματα σπουδών που περιγράφουν αυτή την κατάσταση. Χρειαζόμαστε ένα μάθημα θρησκευτικών που να βοηθά τον μαθητή να μαθαίνει για τον εαυτό του και τους άλλους

A.B: Όταν το παιδί βγει από την οικογένεια συναντά ανθρώπους διαφορετικούς από τα δεδομένα που είχε. Ποιος είναι ο κατάλληλος χώρος για να δοκιμάσουν αυτή τη διαφορετικότητα; Μέσα στην οικογένειά τους θα δουν τις άλλες θρησκείες από την άποψη της θρησκείας τους, κάτι το φυσιολογικό. Το σχολείο δεν μπορεί να έχει τη δική του θρησκεία, διότι είναι υποχρεωμένο να δώσει ίσες ευκαιρίες μάθησης σε όλους τους μαθητές του ανεξάρτητα από το πού προέρχονται. Από την άλλη έχει ειδικούς, οι οποίοι μπορούν να φτιάξουν το ασφαλές κλίμα όπου το παιδί μπορεί να δοκιμάσει την αντίρρησή του χωρίς να έχει επιπτώσεις. Μπορεί μέσα στο σχολείο να υπάρξει μια εποικοδομητική συζήτηση πάνω σε κάποια αιρετική άποψη του παιδιού. Μέσα στην οικογένεια και την κοινωνία αυτό έχει επιπτώσεις. Έτσι το σχολείο είναι ένας ασφαλής χώρος για να δοκιμάσει το παιδί τη δύναμή του, την αντίρρησή του, τη γνώμη του, την κουταμάρα του.

Το «πολιτισμικό παγόβουνο» αναφέρει ότι αν οι μαθητές γίνονται απλοί ακροατές του μαθήματος και επαναλαμβάνουν αυτά που ακούν, τότε αγνοούμε ένα σημαντικό κομμάτι της προσωπικότητάς τους. Έχουμε παιδιά με διαφορετική καθημερινότητα, αλλά και παιδιά που διδάσκονται ευκολότερα με διαφορετικούς τρόπους. Πρέπει να σεβαστούμε αυτή τη διαφορετικότητα των παιδιών για να μπορέσουμε να τους διδάξουμε καλύτερα. Αφού, λοιπόν, αναγνωρίσουμε αυτή τη διαφορετικότητα πρέπει να δημιουργούμε ένα μάθημα «χταπόδι», με πολλές διαφορετικές δυνατότητες εκμάθησης, ώστε κάθε παιδί να επιλέξει το δικό του τρόπο και να μπορέσει να πάει παραπέρα. Άρα ο ρόλος του καθηγητή μετατρέπεται στο ρόλο ειδικού που μόλις περιέγραψα.

«Τα θρησκευτικά μιλούν για τον πολιτισμό με παράδειγμα τη θρησκεία και το ζήτημα είναι να μάθουμε να συμβιώνουμε με το δικαίωμα του καθενός να είμαστε διαφορετικοί»

Πτθ: Τα θρησκευτικά που διδάσκονται στα σχολεία αφορούν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους τον χριστιανισμό και λίγο τις υπόλοιπες

θρησκείες. Είναι σωστό αυτό;

A.B: Το να μάθω για τις άλλες θρησκείες είναι βοηθητικό αλλά δεν είναι η λύση. Στα μαθήματα που γίνονται για τις υπόλοιπες θρη-

σκείες τα παιδιά τις μαθαίνουν μόνο σε θεωρητικό πλαίσιο, χωρίς τα όσα διδάσκονται να έχουν σχέση με τους αλλόθρησκους ανθρώπους γύρω τους. Πρέπει να βλέπουμε τη θρησκεία από τον πιστό της. Αυτό ονομάζεται θρησκευτικός γραμματισμός. Τα καινούρια προγράμματα σπουδών προσπαθούν να μάθουν στα παιδιά να συμβιώνουν με τους θρησκευτικά διαφορετικούς. Δε μας αφορά το θρήσκευμα σε αυτή την περίπτωση, αλλά το ότι στη μεταξύ μας καθημερινότητα πρέπει να μπορώ να καταλάβω ότι είσαι διαφορετικός και αυτό να μη με κάνει εχθρό σου, αλλά και να αποκτήσω τη γλώσσα και τη γνώση που χρειάζεται για να μπορούμε να κουβεντιάσουμε. Εδώ δεν είναι θεωρητικό το ζήτημα. Για να μπορέσω να καταλάβω τον διπλανό μου πρέπει να γνωρίζω και κομμάτια της θρησκείας του, αλλά και κομμάτια του πολιτισμού του. Αυτό κάνουν τα θρησκευτικά, μιλούν για τον πολιτισμό με παράδειγμα τη θρησκεία. Το ζήτημα είναι να μάθουμε να συμβιώνουμε με το δικαίωμα του καθενός να είμαστε διαφορετικοί. Να ξεκινάμε από το πρόσωπο, από τον άνθρωπο.

«Η Ευρώπη έχει τρομοκρατηθεί από μια τρομοκρατία που καπηλεύεται τη θρησκεία, διότι έζησε καιρό θεωρώντας και νομοθετώντας στη βάση ότι η θρησκεία είναι ιδιωτική υπόθεση»

Πτθ: Θεωρείτε ότι εξακολουθεί στην Ευρώπη να υφίσταται η ισλαμοφοβία των προηγούμενων ετών και ο φόβος γενικά απέναντι σ' ο,τιδήποτε αφορά στις θρησκείες;

A.B: Αυτοί που κάνουν τη μεγαλύτερη «φασαρία» θρησκευτικά σε όλες τις θρησκείες είναι οι φανατικοί. Εάν δούμε τι ποσοστό των πιστών κάθε θρησκείας είναι φανατικοί, θα δούμε ότι είναι πολύ μικρό το ποσοστό αυτό, αλλά κάνουν φασαρία. Αν δούμε ποια είναι η σχέση μεταξύ των φανατικών κάθε θρησκείας θα δούμε ότι μοιάζουν φοβερά. Η ορολογία και η πρακτική τους διαφέρουν, αλλά η βάση τους είναι ίδια. Το θέμα είναι τι διαλέγει κανείς να ακούει ή πόσο μπορεί να περάσει τα στερεότυπά του στους άλλους.

Η Ευρώπη έχει τρομοκρατηθεί από μια τρομοκρατία που καπηλεύεται τη θρησκεία κι αυτό διότι η Ευρώπη έζησε πολύ καιρό θεωρώντας και νομοθετώντας στη βάση ότι η θρησκεία είναι ιδιωτική υπόθεση του καθενός. Κορυφαίο παράδειγμα η Γαλλία στην οποία όλοι θεωρούνται απλά γάλλοι πολίτες και δεν έχουν κανένα δικαίωμα στο δημόσιο να δηλώνουν τη θρησκεία τους. Η σύγχρονη πραγματικότητα, όμως, απέδειξε ότι η θρησκεία δεν είναι μόνο ιδιωτική υπόθεση, αλλά και δημόσια. Το απέδειξε, μάλιστα, με το δύσκολο πρόσωπο της τρομοκρατίας. Η ισλαμοφοβία είναι δε ο εύκολος τρόπος, γιατί το να τρομάξεις κάποιον είναι το πιο εύκολο πράγμα. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε την πραγματικότητα της διάχυσης του τρόμου μέσα από τα ΜΜΕ, αλλά μπορούμε να μάθουμε στα παιδιά τρόπους με τους οποίους να προσεγγίζουν κριτικά αυτό που βλέπουν.

«Όταν έχεις μια πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική κοινωνία, το να χωρίζεις τα παιδιά στο μάθημα για να μαθαίνουν τη θρησκεία τους είναι βόμβα στα θεμέλια της ισότητας και της ισονομίας στο σχολείο»

Πτθ: Υπάρχουν παραδείγματα συστημάτων που να προωθούν αυτή τη στάση. Η Γερμανία για παράδειγμα έχει ενταγμένα τα θρησκευτικά στο εκπαιδευτικό της σύστημα, ενώ η Γαλλία, όπως αναφέρατε, όχι.

A.B: Εγώ δεν είμαι υπέρ του γερμανικού μοντέλου. Όταν έχεις μια πολυπολιτισμική και πολυθρησκευτική κοινωνία, το να χωρίζεις τα παιδιά στο μάθημα για να μαθαίνουν τη θρησκεία τους είναι βόμβα στα θεμέλια της ισότητας και της ισονομίας στο σχολείο. Είμαι υπέρ του μοντέλου που υποστηρίζει ότι το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να προσεγγίζει με σεβασμό και ουδετερότητα όλες τις θρησκείες ανεξαιρέτα, ώστε να μην έχει λόγο το παιδί να προσβάλλεται επειδή κάνει θρησκευτικά. Μιλάμε, δηλαδή, για ένα μάθημα που απευθύνεται στο μαθητή πολίτη και όχι στο μαθητή χριστιανό, μουσουλμάνο ή σιδηόποτε. Είμαι ευχαριστημένος που στην Ελλάδα υπάρχουν καινούρια προγράμματα σπουδών που περιγράφουν αυτή την κατάσταση. Χρειαζόμαστε ένα μάθημα θρησκευτικών που να βοηθά τον μαθητή να μαθαίνει για τον εαυτό του και τους άλλους.

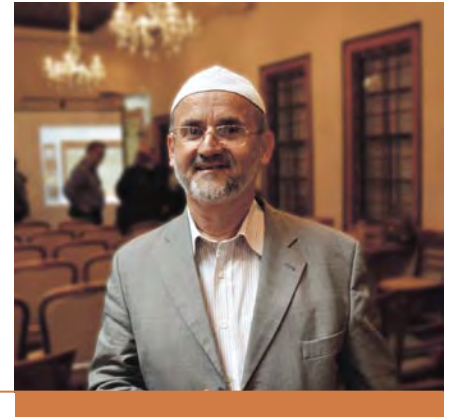

Οι επιμορφωτές αξιολογούν

Τζιχάντ Χαλήλ

Δρ. Μουσουλμανικής Θεολογίας

«Γνωριμία, επαφή και συμπλήρωση των ελλিপών γνώσεων το κέρδος από τα σεμινάρια»

«Αυτά τα σεμινάρια ξεκίνησαν με το νόμο του κράτους που βγήκε για τους ιεροδιδασκάλους και τα παρακολούθησαν πολλοί ΕΠΑΘίτες και ιεροδιδάσκαλοι που είναι στα τζαμιά, έγιναν δε υπό την αιγίδα των μουφτειών της Θράκης. Να σημειώσουμε ότι τα παρακολούθησαν πολλοί ιεροδιδάσκαλοι που έμειναν ευχαριστημένοι και αυτό επιβεβαιώνεται ακριβώς τώρα, το 2015, που οι υποψήφιοι είναι πάρα πολλοί για τις νέες θέσεις των ιεροδιδασκάλων.

Για τη μουφτεία Κομοτηνής ο αριθμός των ιεροδιδασκάλων είναι 60, οι υποψήφιοι όμως είναι πάνω από 80. Αυτό σημαίνει

πως θα γίνει μια επιλογή, η οποία ξεκίνησε αυτές τις μέρες.

Είναι πολύ σημαντικό να γίνονται κοινά σεμινάρια ιεροδιδασκάλων και θεολόγων, και είναι και οι δύο πλευρές ευχαριστημένες, γιατί, όπως είπε η κ. Ζιάκα, μπορούν να μάθουν οι Μουσουλμάνοι λίγο από την Ορθοδοξία με την οποία βρισκόμαστε και συνδεόμαστε όλοι μαζί εδώ στη Θράκη, αλλά και οι χριστιανοί, που μπορεί να ξέρουν ήδη κάτι για το Ισλάμ, αλλά μπορεί αυτό να είναι λανθασμένο. Εγώ έκανα μάθημα στις επιμορφώσεις και κατανόησα ότι τόσο οι ιεροδιδάσκαλοι όσο και οι θεολόγοι αποκτούν μεταξύ

► **Αυξήθηκε ο αριθμός των παιδιών που συμμετέχουν στα σχολικά μαθήματα**

τους γνωριμία και επαφή και συμπληρώνουν τις ελλείψεις γνώσεις.

Να σημειώσω ότι αυξήθηκε ο αριθμός των παιδιών που συμμετέχουν στα σχολικά μαθήματα, ενώ και οι γονείς είναι πάρα πολύ ευχαριστημένοι, διότι στο παρελθόν δεν υπήρχε το μάθημα και τα παιδιά τους έχαναν διδακτικές ώρες».

Στιγμιότυπα από τις εργασίες του Διεθνούς Συνεδρίου, με επιμορφωτές και επιμορφούμενους να παρακολουθούν με ενδιαφέρον τις εργασίες του

Οι επιμορφούμενοι αξιολογούν

Δήμητρα Παρθένου

Θεολόγος στο Λύκειο Σουφλίου

«Το κοινό που έχουμε κυρίως είναι ότι θα μιλήσουμε και θα πληροφορήσουμε τα παιδιά για μια πίστη»

Το Λύκειο Σουφλίου είναι μεικτό λύκειο με πολλούς μουσουλμάνους μαθητές και ιεροδιδασκάλους, με τους οποίους συνεργαζόμαστε άνετα, κάνοντας κοινά προγράμματα. Πριν τρία χρόνια, για παράδειγμα, πραγματοποιήσαμε ένα πρόγραμμα για τα μνημεία της περιοχής αλλά και της Κωνσταντινούπολης, όπου και ταξιδέψαμε.

Είναι πολύ καλό ότι βρισκόμαστε μαζί με

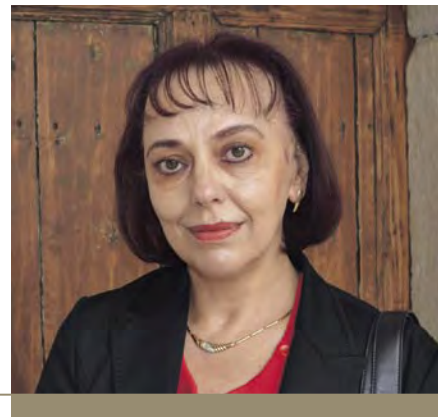
ιεροδιδασκάλους σε αυτό Συνέδριο. Μπορεί να τους βλέπουμε στα σχολεία αλλά εδώ διαπιστώσαμε τον αριθμό τους, κάνοντας πολύ καλύτερες σχέσεις. Άκουσα κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου πράγματα τα οποία εμείς έχουμε κάνει ήδη πράξη. Οι σχέσεις των παιδιών, για παράδειγμα, στο σχολείο δεν είναι περίεργες, κάθονται μαζί στο θρανίο, παίζουν μαζί στο διάλειμμα.

Με τους ιεροδιδασκάλους είμαστε πολύ κοντά. Θεωρούμε ότι το κοινό που έχουμε κυρίως είναι ότι θα μιλήσουμε και θα πληροφορήσουμε τα παιδιά για μια πίστη, γι' αυτό και το μάθημα και των δύο είναι κοινό σε πολλά σημεία, ειδικά στη Β' λυκείου που το πρόγραμμα περιλαμβάνει τη θρησκευτικότητα των άλλων λαών, αλλά και στα θρησκευτικά μνημεία των δύο θρησκειών. Συνεπώς είναι απλό κάποτε να πραγματοποιηθεί ένα κοινό μάθημα.

Ελένη Ντόσκα

Θεολόγος στο 5^ο Γυμνάσιο Ξάνθης

«Το “Πρόγραμμα” έδωσε μεγάλες δυνατότητες και μας έπεισε ότι μπορούμε να συνυπάρξουμε γιατί έχουμε πολλούς κοινούς παρονομαστές τους οποίους ανέδειξε»

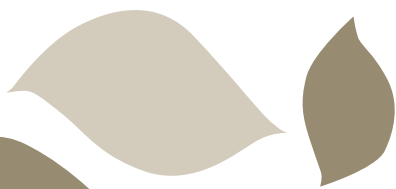
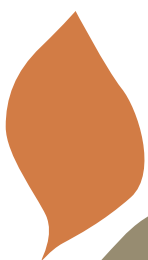
Δεν ξέρω αν ο στόχος του «Προγράμματος» μπορεί να γίνει στην πράξη, αλλά ήταν ένα πολύ πρωτοποριακό εγχείρημα, ίσως πιλοτικό και το αντιμετωπίσαμε θετικά. Ο λόγος που παρακολούθησα το σεμινάριο είναι ότι όταν άκουγα μουσουλμάνους, επειδή είμαι από τη Θεσσαλονίκη, νόμιζα ότι πρόκειται για κάτι εντελώς «ξένο». Όταν ήρθα στην Ξάνθη το '87 και τους γνώρισα, κατάλαβα ότι όχι μόνο δεν είναι «ξένοι» αλλά είναι καθόλα όμοιοι με εμάς. Αν ρωτήσει κανείς έναν μουσουλμάνο τι θα ήθελε και τι όχι θα απαντούσε τα ίδια με εμάς. Είναι άνθρωποι καλλιεργημένοι, όχι σε μεγάλο ποσοστό γιατί βρίσκονται σε φάσμα τριγλωσσικό, δεσμευμένοι εκ των

πραγμάτων και όχι συνειδητά, λόγω του ότι υπάρχουν τρεις ομάδες μουσουλμάνων στη Θράκη.

Το «Πρόγραμμα» έδωσε μεγάλες δυνατότητες και μας έπεισε ότι μπορούμε να συνυπάρξουμε γιατί έχουμε πολλούς κοινούς παρονομαστές τους οποίους και ανέδειξε. Για παράδειγμα ένα μεγάλο μέρος της Παλαιάς Διαθήκης, η αβρααμική θεωρία, που είναι μέρος της ιερής ιστορίας των χριστιανών, υπάρχει εξ ολοκλήρου στο Κοράνι. Άπειρα μουσουλμανικά ονόματα είναι από την Παλαιά Διαθήκη. Οι απαγγελίες του Κορανίου είναι συναφείς με τη βυζαντινή υμνογραφία. Ο Άγιος Γεώργιος είναι σεβαστός και από

τους μουσουλμάνους. Γοπτεύει το Ισλάμ, γοπτεύει η θρησκεία, γοπτεύει η θεολογία και στο μέλλον θα γοπτεύσει ακόμη περισσότερο.

Εγώ πιστεύω ότι μπορούμε να συνυπάρξουμε θεολόγοι και ιεροδιδάσκαλοι. Σε πρακτικό επίπεδο θα δείξει, αλλά σε θεωρητικό επίπεδο αποδείχτηκε ότι μπορούμε. Εύχομαι να συνυπάρξω με ιεροδιδάσκαλο. Οι μουσουλμάνοι μαθητές μου μου δίνουν μεγάλη δύναμη. Μπορεί οι περισσότεροι να απέχουν από το μάθημά μου, αλλά έχουν πλούτο συναισθημάτων, είναι απλοί, δεκτικοί και καλοκάγαθοι.

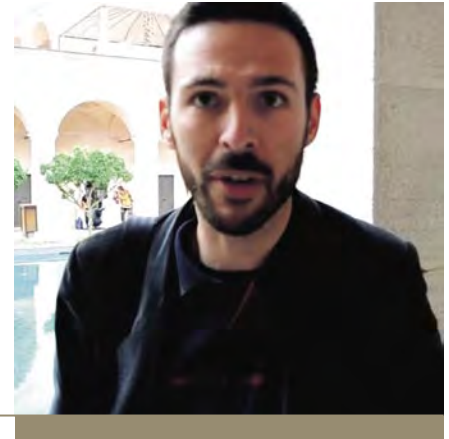

Οι επιμορφούμενοι αξιολογούν

Νίκος Κοσμίδης

Φοιτητής Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, σύνεδρος

«Καλό είναι να αξιοποιήσουμε ως τοπικές κοινωνίες το γεγονός ότι θεολόγοι και ιεροδιδάσκαλοι της Θράκης εκπαιδεύονται σε ζητήματα διαπολιτισμικού και διαθρησκειακού διαλόγου»

Είδαμε ότι το σεμινάριο αυτό είναι σημαντικό για τους θεολόγους. Μια κριτική ίσως παρατήρηση θα ήταν ότι πρέπει και η κοινωνία να εκμεταλλευτεί καλύτερα τις δυνατότητες που δίνονται μέσα από αυτό. Το γεγονός ότι πλέον οι θεολόγοι και οι ιεροδιδάσκαλοι της Θράκης εκπαιδεύονται σε ζητήματα διαπολιτισμικού και διαθρησκειακού διαλόγου, καλό είναι αυτό σαν τοπικές κοινωνίες να το δούμε και να το αξιοποιή-

σουμε ανάλογα.

Είναι χαρακτηριστικό και αναρωτιόμαστε συχνά πόσοι χριστιανοί έχουν επισκεφτεί τζαμί και πόσοι μουσουλμάνοι εκκλησία. Ιδιαίτερα για τους θεολόγους θα ήταν σημαντικό στις τάξεις όταν μιλούν για το Ισλάμ, από τη στιγμή που υπάρχουν αυτοί οι χώροι κοντά μας, να τους επισκεφτούν, να γνωρίσουν τι σημαίνει η θρησκεία και πώς είναι ο χώρος λατρείας.

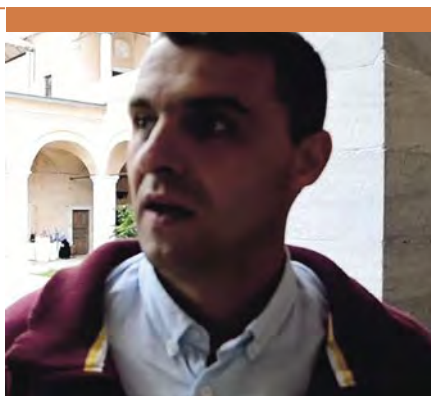
Ζούμε μαζί, έχουμε οικονομικές σχέσεις με τους άλλους, συνεργαζόμαστε, είμαστε φίλοι. Το θέμα είναι να περάσουμε και στο στάδιο του να καταλάβουμε καλύτερα αυτή τη διαφορετικότητα. Όχι σε πλαίσιο θρησκευτικού συγκρητισμού, αναμειγνύοντας δηλαδή τις θρησκείες, αλλά να περάσουμε και στο άλλο κομμάτι. Ευχόμαστε ο ένας στον άλλο για τις γιορτές αλλά δεν είναι κακό να γνωρίσουμε και αυτές τις γιορτές.

Τζεμαλή Εφέντη

Ιμάμης

«Η απάντηση στο πώς πρέπει να είναι ένας χριστιανός και πώς ένας μουσουλμάνος είναι κοινή, αλλιώς δεν είμαστε εμείς σωστοί»

Ήταν το καλύτερο από όσα συνέδρια έχουν γίνει μέχρι σήμερα. Γνωρίσαμε πολλούς θεολόγους και πήραμε πολλές γνώσεις. Είναι πολύ σημαντικό για μένα. Μάθαμε πράγματα και για το χριστιανισμό και για το Ισλάμ που είναι κοινά. Η απάντηση στο πώς πρέπει να είναι ένας χριστιανός και πώς ένας μουσουλμάνος είναι κοινή, αλλιώς δεν είμαστε εμείς σωστοί.

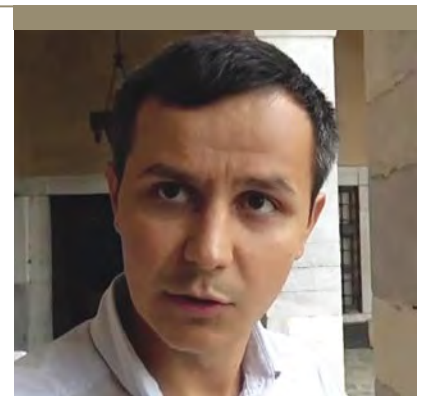
Οσμάν Τσαούς Φικρί

Ιεροδιδάσκαλος στο Διδυμότειχο

«Η επαφή με θεολόγους ήταν συναρπαστική, δεν είχε ξαναγίνει και πρέπει να συνεχιστεί»

Εμείς οι Εβρίτες δεν είχαμε τόσα προβλήματα με τη διδασκαλία των θρησκευτικών όσα είχαν στην Κομοτηνή και την Ξάνθη. Ειδικά στο Διδυμότειχο, όπου πολλοί άνθρωποι είναι φτωχοί και τα παιδιά τους δεν πηγαίνουν σχολείο, αλλά έρχονται στο τέμενος και διδάσκονται, εντυπωσιάστηκαν πολύ με αυτό το «Πρόγραμμα». Η εμπειρία ήταν πολύ καλή για εμάς και δεν περιμέναμε να πάει τόσο καλά όσο πήγε. Οι αιτήσεις συμμετοχής μάλιστα φέτος τριπλασιάστηκαν και αυτό δείχνει ότι το «Πρόγραμμα» λειτουργεί αρκετά καλά.

Τα πράγματα που ξέραμε για τη θρησκεία μας είναι λίγα. Χάρη στα σεμινάρια και την εμπειρία που έχουμε αποκτήσει και σε πολλά άλλα θέματα, η θρησκεία έχει γίνει πιο πλούσια. Οι εκπαιδευτές ήταν πολύ καλοί. Η επαφή με θεολόγους ήταν συναρπαστική, δεν είχε ξαναγίνει και πρέπει να συνεχιστεί.

Οι επιμορφούμενοι αξιολογούν

Γιώργος Σαπουντζής

και Μολλά Ιρφάν

Θεολόγοι στο Γυμνάσιο Σουφλίου

«Τέτοιες προσπάθειες υπόσχονται πολλά για το μέλλον αλλά δεν μπορούν να ευοδωθούν αν δεν υπάρχει υποστήριξη»

Κάναμε μια πρόταση για εξάλειψη των φαινομένων διακρίσεων με παράγοντα το θρήσκευμα. Ζώντας και κινούμενοι στο Γυμνάσιο Σουφλίου ως εκπαιδευτικοί παρατηρούμε στάσεις και συμπεριφορές που φανερώνουν προκαταλήψεις, φοβίες ή τουλάχιστον μια έντονη επιφυλακτικότητα για τον διαφορετικό, τον "άλλο". Αυτός ήταν και ο λόγος που αποφασίσαμε να κάνουμε διδακτικές συναντήσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στο πλαίσιο της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών. Έτσι ξεκινήσαμε κάποιες δράσεις, θέτοντας τους στόχους από την αρχή.

Ξεκινήσαμε με βιωματικά παιχνίδια για να ενεργοποιηθούν τα παιδιά στο ρόλο τους, καθώς τα παιχνίδια αυτά ωθούν τους μαθητές σε ολική εμπλοκή στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αυτό ήταν βασικό γιατί οι μουσουλμάνοι μαθητές βρίσκονται συχνά σε αμηχανία τόσο στις σχέσεις τους με τους άλλους μαθητές όσο και στις σχέσεις με τους καθηγητές και ειδικά με το θεολόγο. Γι' αυτό και η διδασκαλία του Ισλάμ στο δημόσιο σχολείο ήταν πάγιο αίτημα.

Στη συνέχεια συζητήσαμε πάνω σε διάφορα θέματα που προέκυψαν από τα παιχνίδια. Κάναμε δύο διδακτικές συναντήσεις πάνω στο κείμενο «Ο μικρός Σουκρής» του Μενέλαου Λουντέμη, με μια συζήτηση για το πανανθρώπινο αίτημα της φιλίας και πώς το βιώνει η παιδική αθωότητα. Μετά ακολούθησαν άλλες δύο συναντήσεις με απορίες και ερωτήματα των χριστιανών για τους μουσουλμάνους και των μουσουλμάνων για τους χριστιανούς. Τόσα χρόνια επικρατούσε μια σιωπή γι' αυτά τα θέματα, ενώ στις συναντήσεις αυτές δημιουργήθηκε ένα περιβάλλον όπου μπορούσαν τα παιδιά να εκφράσουν τις απορίες τους.

«Πρέπει να γίνει μια εκ νέου συστηματική και πολύ προσεκτική μελέτη πάνω στα θέματα της διαπολιτισμικής θρησκευτικής εκπαίδευσης»

Τελικά οι μαθητές με αυτόν τον τρόπο εξελίχθηκαν, ανοίχτηκαν στον "άλλο" κι έγιναν πιο προσεγγιστικοί μεταξύ τους. Ένωσαν ότι εντάσσονται πλέον και αυτοί, όπως όλοι οι υπόλοιποι, στην εκπαιδευτική διαδικασία. Είχαν επιτυχία αυτές οι διδακτικές συναντήσεις, αλλά αυτό που τονίζουμε και θέλουμε να λάβουν σοβαρά υπόψη οι υπεύθυνοι είναι

ότι τέτοιες προσπάθειες υπόσχονται πολλά για το μέλλον αλλά δεν μπορούν να ευοδωθούν αν δεν υπάρχει υποστήριξη, τόσο από μεμονωμένα πρόσωπα, όσο και από τους αρμόδιους θεσμικούς φορείς. Πρέπει να γίνει μια εκ νέου συστηματική και πολύ προσεκτική μελέτη πάνω στα θέματα της διαπολιτισμικής θρησκευτικής εκπαίδευσης.

«Μαζί με τα παιδιά μαθαίνουν και οι γονείς και δημιουργούνται σχέσεις μεταξύ των δύο θρησκειών γνωρίζοντας το τι είναι ο "άλλος"»

Οι κοινές πανανθρώπινες αξίες είναι το σημείο συνάντησης, συνεργασίας και γόνιμου διαλόγου μεταξύ μας. Το ποσοστό της παρουσίας μουσουλμανοπαίδων, στο δικό μας σχολείο, είναι μεγάλο. Στο σχολείο μας ένας στους τρεις είναι μουσουλμάνος, οπότε εκ των πραγμάτων έπρεπε να γίνει μια τέτοια κίνηση. Παρόλο που και οι θεολόγοι είναι μορφωμένοι δε γνώριζαν πολύ καλά το Ισλάμ, καθώς δεν είχαν έρθει σε επαφή με αυτό. Με αυτό το πρόγραμμα που οργανώσαμε παρατηρούμε ότι πλέον δεν υπάρχει η διαφοροποίηση, ο "άλλος". Παράλληλα, μαζί με τα παιδιά, μαθαίνουν και οι γονείς και δημιουργούνται σχέσεις μεταξύ των δύο θρησκειών γνωρίζοντας το τι είναι ο "άλλος".

Στη συνέχεια συζητήσαμε πάνω σε διάφορα θέματα που προέκυψαν από τα παιχνίδια.

Κάναμε δύο διδακτικές συναντήσεις πάνω στο κείμενο «Ο μικρός Σουκρής» του Μενέλαου Λουντέμη, με μια συζήτηση για το πανανθρώπινο αίτημα της φιλίας και πώς το βιώνει η παιδική αθωότητα. Μετά ακολούθησαν άλλες δύο συναντήσεις με απορίες και ερωτήματα των χριστιανών για τους μουσουλμάνους και των μουσουλμάνων για τους χριστιανούς

Στο τέλος του Συνεδρίου οι επιμορφούμενοι Θεολόγοι και Ιεροδιδάσκαλοι έλαβαν τα πιστοποιητικά και τις βεβαιώσεις των Κοινών Επιμορφώσεων στις οποίες συμμετείχαν, δια χειρός των κ.κ. Χρυσόστομου Σταμούλη, Αγγελικής Ζιάκα και Τζιχάντ Χαλήλ

Εν είδει επιλόγου

Αγγελική Ζιάκα

Επίκουρος Καθηγήτρια Θρησκειολογίας, Επιστημονικά Υπεύθυνη του «Προγράμματος Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων»

«Η πρωτοβουλία υλοποίησης του “Προγράμματος” και το άλμα του πανεπιστημίου στην κοινωνία, στον δημόσιο χώρο διαμέσου του σχολείου αλλά και των θρησκευτικών χώρων, στέφθηκε με μεγάλη επιτυχία»

Το «Πρόγραμμα Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων» με το Διεθνές Συνέδριο στην Καβάλα έριξε τυπικά την αυλαία. Τυπικά, αφού ελπίζουμε οι δρόμοι γνώσης και διαλόγου που άνοιξε να συνεχίσουν την πορεία τους. Για το καλό της εκπαίδευσης αλλά και της κοινωνίας της Θράκης. Από το «Πρόγραμμα» πολλά ακούσαμε και μάθαμε, ότι κυρίως όμως μας προσέφερε είναι η επιστροφή μας στην αξία μιας άποψης που οι περιπέτειες του καιρού κατάφεραν να μας κάνουν να την αμφισβητήσουμε. Η άποψη ότι «οι άνθρωποι φτιάχνουν και δημιουργούν την ιστορία τους». Γιατί τελικά μεταξύ των καλύτερων που μας άφησε το «Πρόγραμμα», τυπικά ήταν και η γνωριμία με τη νεαρή επίκουρο καθηγήτρια και επιστημονικά υπεύθυνη του, την κ. Αγγελική Ζιάκα, ουσιαστικά όμως με μια προσωπικότητα που ο τρόπος με τον οποίο αντικρίζει τη ζωή και τις πραγματικότητές της είναι στους αντίποδες του πανεπιστημιακού ακαδημαϊσμού του γραφείου, αφού στις δραστηριότητές της δεν παύει προτεραιότητα να έχει ο άνθρωπος της καθημερινότητας και η κοινωνική, προς χάρη του,

πρωτοβουλία. Μια ανθρωποκεντρική με άλλα λόγια πανεπιστημιακός που τολμά να μπαίνει μπροστά, να οργανώνει αλλά και να εμπνέει. Όπως ενέπνευσε για τα καλύτερα κι όλους εμάς τους θρακιώτες που συνεργαστήκαμε μαζί της ή απλώς την παρακολουθήσαμε, γιατί κατάφερε να φέρει το διάλογο μεταξύ μας και πάλι στο τραπέζι και να κατανοήσουμε ότι τουλάχιστον οι θρησκείες του τόπου μας, έστω και από άλλους δρόμους, στο ίδιο αποσκοπούν: να μας κάνουν καλύτερους ανθρώπους και να συμπεριφερόμαστε με γνησιότητα. Γνησιότητα ως αυτή που απαιτεί να γίνει πράξη ανέκκλητη η δυνατότητα των μουσουλμανοπαίδων να αντιμετωπίζονται ισότιμα και στο πεδίο της θρησκευτικής εκπαίδευσης στο ελληνικό δημόσιο σχολείο.

Αγγελική Ζιάκα όμως, επιστημονικά υπεύθυνη του «Προγράμματος, για να μας αξιολογήσει με τον δικό της τρόπο, τα αποτελέσματα, τα όσα η ίδια θεωρεί ότι επέτυχε η υλοποίησή του, με τη δική της δόκιμη οπτική, αυτή της επιστήμονος.

- ▶ *Ευελπιστούμε πως το “Πρόγραμμα” αυτό αποτελεί την εκκίνηση μόνον μιας διαρκούς προσπάθειας, η οποία οφείλει να συνεχιστεί με τρόπο συστηματικό και αποτελεσματικό, ούτως ώστε να καρποφορεί διαρκώς προς όφελος της κοινωνίας*
- ▶ *Το “Πρόγραμμα” μας αφήνει μια κατεξοχήν δυναμική συνεργατική εμπειρία, η οποία πολλά έχει να προσφέρει στη συνέχιση της όλης προσπάθειας*

«Το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. εξέλαβε το εγχείρημα ως μια πολύ καλή πρόκληση τόσο για την ανάδειξη της σπουδαιότητας και αναγκαιότητας του μαθήματος των θρησκευτικών στον ελληνικό δημόσιο χώρο όσο και για τη σύνδεση του Πανεπιστημίου με την κοινωνία της Θράκης»

Πτθ: κ. Ζιάκα, το «Πρόγραμμα δια βίου εκπαίδευσης Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων της Θράκης σε θέματα θρησκευτικών, θρησκευτικής ετερότητας και διαπολιτισμικής θρησκευτικής αγωγής» με το Διεθνές Συνέδριο της Καβάλας έφτασε στο τέλος του. Γιατί επιλέξατε για το κλείσιμο του Προγράμματος τη διοργάνωση του Διεθνούς αυτού Συνεδρίου, στο οποίο παρευρίσκονται όχι μόνον επιμορφωτές και επιμορφούμενοι αλλά και εξέχουσες διεθνείς προσωπικότητες σε θέματα θρησκευτικής εκπαίδευσης και αρμονικής συνύπαρξης των θρησκειών, και ποια είναι, κατά την άποψή σας, τα επιστημονικά, εκπαιδευτικά και κοινωνικά οφέλη από την υλοποίησή του;

Οι επιμορφώσεις εγκαινίασαν θεσμικά και ακαδημαϊκά την επικοινωνία μεταξύ δύο ομάδων που πραγματεύονται το θέμα της θρησκείας. Ένα θέμα κατεξοχήν ζωτικής σημασίας για την κοινωνική συνοχή και τον άνθρωπο, το οποίο όμως θεωρείται από πολλούς είτε ταμπού είτε παρωχημένο, και έως τέτοιο αδιάφορο ή περιχαρακωμένο στα όρια των θρησκευτικών κοινοτήτων. Για τον λόγο αυτόν, αν και στην περιοχή της Θράκης μουσουλμάνοι και χριστιανοί συμβιώνουν εδώ και αιώνες, αν και απευθυνόμασταν σε θεολόγους και σε ανθρώπους που ασχολούνται με το θρησκευτικό φαινόμενο και τις πνευματικές του διαστάσεις, είδαμε ότι οι μιν μουσουλμάνοι γνωρίζουν ελάχιστα πράγματα για τον χριστιανισμό γενικά, χωρίς ιδιαίτερη μάλιστα κατανόηση και γνώση της ορθοδοξίας, οι δε χριστιανοί γνωρίζουν περισσότερα για το ισλάμ, τα οποία όμως στις διατυπώσεις τους είναι συνήθως στερεοτυπικά και φοβικά

A.Z.: Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Την υλοποίηση του «Προγράμματος» ανέλαβε το Τμήμα θεολογίας του Α.Π.Θ., το οποίο εξέλαβε το όλο εγχείρημα ως μια πολύ καλή πρόκληση για την ανάδειξη της σπουδαιότητας και αναγκαιότητας του μαθήματος των θρησκευτικών στον ελληνικό δημόσιο χώρο και για τη σύνδεση του Πανεπιστημίου με την τοπική κοινωνία, και μάλιστα ενός νευραλγι-

κού γεωγραφικού σημείου, αυτό της Θράκης, όπου για αιώνες συμβιώνουν χριστιανοί και μουσουλμάνοι.

Η πρωτοβουλία αυτή και το άλμα του πανεπιστημίου στην κοινωνία, στον δημόσιο χώρο διαμέσου του σχολείου αλλά και των θρησκευτικών χώρων, στέφθηκε με μεγάλη επιτυχία. Σήμερα, τα αποτελέσματα είναι ορατά

σε όλους όσοι συμμετέχουν στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Οι άνθρωποι του χώρου, του κοινού χώρου του σχολείου και της κοινωνίας, θεολόγοι και ιεροδιδάσκαλοι, έχουν κατακλύσει εδώ και δύο ημέρες την αίθουσα του Συνεδρίου με αμείωτο ενδιαφέρον και φιλική προαίρεση, τιμώντας την προσπάθεια που είχε ως κέντρο τους ίδιους και τους μαθητές της Θράκης.

«Οι συνάδελφοι από το εξωτερικό εξέλαβαν ως “κατεξοχήν ενδιαφέροντα, δυναμικά και πρωτοπόρα” τα όσα συνέβησαν για πρώτη φορά στην Ελλάδα μέσω του “Προγράμματος”»

Παράλληλα συνάδελφοι από το εξωτερικό, κατεξοχήν αρμόδιοι σε θέματα θρησκευτικής εκπαίδευσης και αρμονικής συνύπαρξης των θρησκειών στις κοινωνίες του κόσμου, και εν προκειμένω του χριστιανισμού με το ισλάμ, αλλά και των ισλαμικών σπουδών στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και των Η.Π.Α., ήρθαν να παρακαλουθήσουν όλα όσα συμβαίνουν για πρώτη φορά στην Ελλάδα, τα οποία εξέλαβαν ως «κατεξοχήν ενδιαφέροντα, δυναμικά και πρωτοπόρα», και ακολουθώντας να καταθέσουν τις εκπαιδευτικές τους εμπειρίες, τις δυσκολίες αλλά και τις προοπτικές τέτοιου είδους πρωτοβουλιών, που εκκινούν από όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης και

στοχεύουν στην ομαλή λειτουργία των κοινωνιών, όχι απλώς με σεβασμό στις «ετερότητες» αλλά με συνευθύνη και συμπόρευση.

«Πρώτιστος στόχος η αλληλογνωριμία θεολόγων και ιεροδιδασκάλων δια μέσου της παιδείας και της αγαστής συνεργασίας»

Όσον αφορά στο «Πρόγραμμα Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων», κάνοντας σήμερα τον απολογισμό, θυμόμαστε ότι για την επιτυχία του όλου εγχειρήματος καλέσαμε στην επιμορφωτική διαδικασία τόσο τους συναδέλφους θεολόγους όσο και τους ιεροδιδασκάλους της περιοχής της Θράκης με πρώτιστο σκοπό την αλληλογνωριμία τους δια μέσου της παιδείας και της αγαστής συνεργασίας. Ακολούθως επιχειρήσαμε την επανατροφοδότηση και επικοινωνία του Πανεπιστημίου με τους μάχιμους θεολόγους συναδέλφους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τους νεοδιορισθέντες ιεροδιδασκάλους, στο πλαίσιο της ίσης κατάρτισης και πρόσβασης για όλους στα Επιχειρησιακά Προγράμματα Εκπαίδευσης και Δια βίου Μάθησης του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων. Λάβαμε επίσης υπόψιν ότι το σώμα των ιεροδιδασκάλων παρουσίαζε ιδιαιτερότητες (γλωσσικές, μορφωτικές, ηλικιακές) και ότι το ζητούμενο δεν ήταν μια επιμόρφωση με ακραιφνώς θεολογικό χαρακτήρα, αλλά για τους τρόπους που η θρησκεία/ες μπορούν να λειτουργήσουν ως παράγοντες ιστορικού πλούτου και καταλλαγής στο δημόσιο χώρο. Για την ανάδειξη αυτής της διάστασης του μαθήματος των θρησκευτικών, επιλέξαμε ως πιο πρόσφορο το εργαλείο της διαπολιτισμικής θρησκευτικής εκπαίδευσης, διανθισμένο όμως και με στέρεα στοιχεία των θρησκειών της περιοχής και των πολιτισμικών τους αγαθών, λόγου και τέχνης.

«Το πιο σπουδαίο αποτέλεσμα του “Προγράμματος” είναι κοινωνικό και εκπαιδευτικό»

Από την πορεία της όλης επιμορφωτικής διαδικασίας, τις εσωτερικές και εξωτερικές αξιολογήσεις του «Προγράμματος», τις συζητήσεις με τους εμπλεκόμενους συναδέλφους επιμορφωτές και τους επιμορφούμενους, αλλά και τη γενικότερη εμπειρία μας από την περιοχή, συνάγουμε, μεταξύ άλλων, ότι το πιο σπουδαίο αποτέλεσμα είναι κοινωνικό και εκπαιδευτικό. Οι επιμορφώσεις εγκαινίασαν θεσμικά και ακαδημαϊκά την επικοινωνία μεταξύ δύο ομάδων που πραγματεύονται το θέμα της θρησκείας. Ένα θέμα κατεξοχήν ζωτικής σημασίας για την κοινωνική συνοχή και τον άνθρωπο, το οποίο όμως θεωρείται από πολλούς είτε ταμπού είτε παρωχημένο, και έως τέτοιο αδιάφορο ή περιχαρκαωμένο στα όρια των θρησκευτικών κοινοτήτων. Για τον λόγο αυτόν, αν και στην περιοχή της Θράκης μουσουλμάνοι και χριστιανοί συμβιώνουν εδώ και αιώνες, αν και απευθυνόμασταν σε θεολόγους και σε ανθρώπους που ασχολούνται με το θρησκευτικό φαινόμενο και τις πνευματικές του διαστάσεις, είδαμε

Επειδή το λογότυπο του «Προγράμματος» παρουσιάζει ακριβώς ένα δένδρο με κοινές ρίζες ζωής και ανταμώματος, θεωρούμε πως τα δένδρα της γνώσης φέρουν ποικίλους καρπούς, φυλλώματα και χρώματα, κάτω από τα οποία αυξάνουν πνευματικώς οι άνθρωποι και καλλιεργούνται. Η πνευματική καλλιέργεια είναι ακριβώς η κατάκτηση της πίστης για την υπεράσπιση της αγαθής συνύπαρξης όλων των ανθρώπων, με μέσο τη γνώση και τον διακαή πόθο της συνεχούς συνάντησης. Ως προς αυτό το σημείο είμαστε βέβαιοι πως από το «Πρόγραμμα θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων της Θράκης» βγήκαμε κατά πολύ πλουσιότεροι σε πνεύμα συναλληλίας, εμπειρίες και οράματα

ότι οι μεν μουσουλμάνοι γνωρίζουν ελάχιστα πράγματα για τον χριστιανισμό γενικά, χωρίς ιδιαίτερη μάλιστα κατανόηση και γνώση της ορθοδοξίας, οι δε χριστιανοί γνωρίζουν περισσότερο για το ισλάμ, τα οποία όμως στις διατυπώσεις τους είναι συνήθως στερεοτυπικά και φοβικά.

«Ξεπεράσαμε τις συμπληγάδες της θρησκευτικής διαίρεσης με σκοπό τη χειραγώγηση, οι οποίες σαφώς και θα συνεχίσουν να υπάρχουν»

Νομίζω, επίσης, ότι εν μέρει ξεπεράσαμε τις συμπληγάδες της θρησκευτικής διαίρεσης με σκοπό τη χειραγώγηση, οι οποίες σαφώς και θα συνεχίσουν να υπάρχουν και να δι-εκδικούν διαμέσου της αποκλειστικότητας της ορθότητας του θεολογικού λόγου την επιβολή τους στο δημόσιο χώρο, με όρους

και τρόπους διαχωριστικούς. Καταστήσαμε θεωρώ σαφές σε όλους τους εκπαιδευμένους, θεολόγους και ιεροδιδασκάλους ότι η εκπαιδευτική διαδικασία τιμά τη θρησκεία, τον πολιτισμό, την παράδοση και την ταυτότητα του καθενός, χωρίς να προβαίνει σε αξιολογικές κατατάξεις, μετατρέποντας μαθητή και εκπαιδευτικό σε συνεργάτες και σε παράγοντες διαφύλαξης των ποικίλων ταυτοτήτων. Η τελική προσπάθεια των επιμορφώσεων ήταν ακριβώς η άρση των εν λόγω περιορισμών και προκαταλήψεων, η εκκίνηση της αλληλογνωριμίας, η απαγκίστρωσή τους από στερεότυπα, και η από κοινού εργασία για τη θετική ανάδειξη της θρησκευτικής και πολιτισμικής ποικιλίας της περιοχής και της κοινωνικής συνοχής, καθώς και η ενίσχυση της διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών με τρόπο διαδραστικό και όχι στατικό.

«460 ώρες επιμορφώσεων σε Ξάνθη, Κομοτηνή, Αλεξανδρούπολη, Διδυμότειχο και Σουφλί με επωφελούμενους 150 θεολόγους και ιεροδιδασκάλους και 21 επιμορφωτές διαφόρων γνωστικών αντικειμένων και διαφόρων πεποιθήσεων»

Το όλο επιμορφωτικό στην κυριολεξία ταξίδι μας στη Θράκη κατόρθωσε κάτι που εν πολλοίς είναι εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί στα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Σχεδιάσαμε ένα μεγάλο και φιλόδοξο επιμορφωτικό πρόγραμμα, το οποίο και υλοποιήσαμε μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, με 460 ώρες συνολικών επιμορφώσεων στις πόλεις της Ξάνθης, Κομοτηνής, Αλεξανδρούπολης, Διδυμοτείου και Σουφλίου και με επωφελούμενους 150 θεολόγους και ιεροδιδασκάλους. Καταφέραμε επίσης να συντονιστούμε 21 άνθρωποι, διαφόρων γνωστικών αντικειμένων και διαφόρων πεποιθήσεων, σε έναν κοινό στόχο: στην από κοινού εκπαίδευση συναδέλφων στη Θράκη και στην ανάδειξη της θρησκείας σε παράγοντα καταλλαγής και συνεννόησης και όχι σε αιτία δημιουργίας προβλημάτων και αρνητικής χειραγώγησης. Νομίζω, ότι τα καταφέραμε με τον καλύτερο

δυνατό τρόπο, και το «Πρόγραμμα» αυτό μας αφήνει μια κατεξοχήν δυναμική συνεργατική εμπειρία, η οποία πολλά έχει να προσφέρει στη συνέχιση της όλης προσπάθειας.

Οι διαπιστώσεις αυτές αποτελούν εν μέρει και τους μελλοντικούς σχεδιασμούς για την περαιτέρω ενίσχυση του όλου εγχειρήματος στην περιοχή, ένα εγχείρημα ιστορικό, αφού για πρώτη φορά συναντιούνται σε κοινές εκπαιδευτικές δράσεις με αντικείμενο τη «θρησκεία» χριστιανοί και μουσουλμάνοι της περιοχής, καθηγητές, δάσκαλοι και ιεροδιδάσκαλοι. Ευελπιστούμε πως το Πρόγραμμα

αυτό αποτελεί την εκκίνηση μιας διαρκούς προσπάθειας, η οποία οφείλει να συνεχιστεί με τρόπο συστηματικό και αποτελεσματικό, ούτως ώστε να καρποφορεί διαρκώς προς όφελος της κοινωνίας.

«Η πνευματική καλλιέργεια είναι η κατάκτηση της πίστης για την υπεράσπιση της αγαθής συνύπαρξης όλων των ανθρώπων, με μέσο τη γνώση και τον διακαή πόθο της συνεχούς συνάντησης· ως προς αυτό το σημείο είμαστε βέβαιοι πως βγήκαμε κατά πολύ πλουσιότεροι»

Και επειδή το λογότυπο του «Προγράμματος» παρουσιάζει ακριβώς ένα δένδρο με κοινές ρίζες ζωής και ανταμώματος, θεωρούμε πως τα δένδρα της γνώσης φέρουν ποικίλους καρπούς, φυλλώματα και χρώματα, κάτω από τα οποία αυξάνουν πνευματικώς οι άνθρωποι και καλλιεργούνται. Η πνευματική καλλιέργεια είναι ακριβώς η κατάκτηση της πίστης για την υπεράσπιση της αγαθής συνύπαρξης όλων των ανθρώπων, με μέσο τη γνώση και τον διακαή πόθο της συνεχούς συνάντησης. Ως προς αυτό το σημείο είμαστε βέβαιοι πως από το «Πρόγραμμα Θεολόγων και Ιεροδιδασκάλων της Θράκης» βγήκαμε κατά πολύ πλουσιότεροι σε πνεύμα συναλληλίας, εμπειρίες και οράματα.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΕ ΘΕΜΑΤΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ
ΚΑΙ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ
της Θράκης

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ